

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

- Professor *Mats Rehnberg*: Wilhelmina von Hallwyl och Nils Lithberg. Kring tillkomsten av professuren i Nordisk och jämförande folklivsforskning i Stockholm 1919 1
- Wilhelmina von Hallwyl and Nils Lithberg. On the Creation of the Chair in Nordic and Comparative Folk Life Studies in Stockholm in 1919 24
- ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR**
- Docent *Orvar Löfgren*, Lund: Etnologer i pärmbararland 25
- Eva Jacobsson: Urmakare i Mora. Anmäld av fil lic. *Maj Nodermann*, Stockholm 33
- Gertrud Grenander Nyberg: Svensk slöjdhistoria. Anmäld av fil. kand. *Ulla Centergran*, Göteborg 34

KORTA BOKNOTISER

- Inger Larsson: Tätmjölk, tätgräs, surmjölk och skyr 35
- Gunnar Almqvist: Sammandrag av Fryksdals härads domböcker 1602–1700 36
- Åke Bernström: Officerskår i förvandling .. 36

RIG · ÅRGÅNG 72 · HÄFTE 1

1989

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Generaldirektör *Gunnar Petri*

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Nils-Arvid Bringéus*

Docent *Mats Hellspong*, Rigs redaktör

Docent *Elisabet Hidemark*

Intendent *Hans Medelius*

Ansvarig utgivare: Docent Elisabet Hidemark

*Redaktionens adress: Docent Mats Hellspong, Institutet för
folklivsforskning, Lusthusporten 10, 115 21 Stockholm.*

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm. Telefon 08/666 46 00

Års- och prenumerationsavgift 80:—
Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1989

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Wilhelmina von Hallwyl och Nils Lithberg

Kring tillkomsten av professuren i Nordisk och jämförande folklivsforskning i Stockholm 1919

Av Mats Rehnberg

Donatorerna och den blivande professorn

Stockholms högskolas tidigaste skede präglades av ett kunskaps- och utbildningsintresse, som icke enbart var riktat mot studenterna utan mot alla intresserade medborgare, alltså något av ett dubbelt utbud. Vidare utmärktes läroanstalten av att i hög grad vara understödd av stadens innevånare, till en början genom insamlingar av smärre belegg, genom bidrag från stadsfullmäktige men alldeles särskilt genom donationer av för verksamheten intresserade personer inom huvudstadens näringsliv. I stort sett kan samma förhållanden sägas ha utmärkt även Göteborgs högskola.

När professor Mats Rehnberg avled i maj 1984 fanns i hans kvarlåtenskap bl. a. ett manuskript om den hallwylska professurens historia. Detta manuskript är tyvärr alltför ofullständigt för att kunna publiceras i sin nuvarande form, Mats Rehnberg hade planerat att slutföra arbetet sommaren 1984. Till de mest genomarbetade och tryckfärdiga avsnitten hör dock det som behandlar den hallwylska donationens genomförande och de därtill färgstarka porträtten av Wilhelmina von Hallwyl och Nils Lithberg. Med tillstånd från Mats Rehnbergs familj publiceras därför nu detta avsnitt i Rtg. Tidskriftens redaktör har genomfört en viss redigering av texten. Eftersom donationen undertecknades den 30 november 1918 och Lithbergs utnämning skedde den 24 januari 1919 får artikeln tjäna som ett högtidlighållande av 70-årsjubileet av professurens tillkomst.

På detta sätt tillkom 1919 professuren i Nordisk och jämförande folklivsforskning. Professurens donatorer var greve Walther von Hallwyl (1839–1921) och hans hustru grevinnan Wilhelmina von Hallwyl, född Kempe (1844–1930). Greve Walter von Hallwyl var ursprungligen kapten i den schweiziska generalstabben. Han härstammade från en åldrig adelssläkt, vars stamgods var medeltidsborgen Schloss Hallwil i den tyskspråkiga kantonen Aargau mellan Basel och Zürich. Denna borg, som sedan 1100-talet aldrig varit ur släktens ägo, och utforskningen av dess historia skulle komma att spela en viktig roll för professurens tillkomst eller åtminstone för valet av dess utformning och första innehavare. Samtidigt skulle borgen till en början komma att utgöra en allvarlig konkurrent till professorns verksamhet.

Även om schweizerborgen och dess öden erhöll viss betydelse i detta sammanhang, var professuren mindre ett verk av greve von Hallwyl än av hans maka, både vad det gällde intresset för borgen och resurserna att grundlägga donationsprofessuren. Grevinnan Wilhelmina von Hallwyl var enda dotter till den i det svenska Stralsund födde grosshandlaren Wilhelm Heinrich Kempe (1807–1883), som tillsammans med sin

broder Carl Christoffer Kempe (1799—1872) vid unga år slog sig ned i mellersta Norrland, där de kom att bli industrimän, den förre främst genom Ljusne-Woxna såg- och järnverk, den senare bl. a. genom Mo och Domsjö AB. Bröderna Kempe blev bägge framgångsrika företagsledare och förvärvade betydande förmögenheter, som på skilda sätt användes bl. a. till talrika sociala och kulturella donationer. W. H. Kempe hörde till dem, som tidigt lämnade stöd till Nordiska museet, och hans affärskompanjon i Göteborg, Wilhelm Röhs, är känd som skapare av Röhsska konstslöjdmuseet och för att ha skänkt medel till professurerna i nationalekonomi, geografi och statskunskap vid Göteborgs högskola. C. C. Kempes son donerade 1897 medel till en växtbiologiprofessur i Uppsala.

Vid W. H. Kempes bortgång hade Walther von Hallwyl blivit dennes efterträdare som koncernchef. I denna roll fullföljde han svärfaderns insatser som kulturdonator. Det var sålunda familjen von Hallwyl, som 1890 hjälpte Hazelius till hans första markförvärv för det blivande Skansen genom att inköpa det s. k. Framnäsområdet, beläget vid Djurgårdsbrunnsviken mellan Lusthusporten och Sirishov.¹ Hazelius första planer på ett friluftsmuseum på denna plats är välkända genom Ferdinand Bobergs teckning av hur olika svenska och norska byggnader här skulle sammanföras. Hazelius föredrog sedan att låta friluftsmuseet växa upp på Skansenhöjden med dess större utvecklingsmöjligheter, men Framnäsområdet har nu i snart ett sekel

med jämna mellanrum aktualiserats som plats för ett fiskeläge i Skansens ägo med bryggor och sjöbodas vid Djurgårdsbrunnsviken. Innan Nordiska museets nuvarande byggnad stod färdig, ordnade Hazelius olika utställningar i byggnaderna på Framnäsområdet. Den Hallwylska markdonationen blev sålunda föregångare till både Nordiska museet och Skansen på Djurgården. Genom senare donationer skulle professuren i folklivforskning bli bofast vid Lusthusporten mellan dessa museer.

Under årens lopp berikade makarna von Hallwyl Nordiska museet och Skansen med talrika små och stora donationer, från enstaka föremål till hela hus. Bl. a. räddades den Möllenborgska guldsmedsverkstaden med deras bistånd till museet. Typiskt är även, att det av Julius Kronberg utförda klassiska porträttet av Artur Hazelius, avbildad i svenskt sommarlandskap, utgör en gåva av makarna von Hallwyl.

Wilhelmina von Hallwyl var uppvuxen i en familj med betydande förmögenheter men också med stora kulturintressen. Från unga år hade hon tillsammans med föräldrarna och senare med sin make företagit omfattande resor samt därvid införskaffat konsthantverk och konst från skilda länder och tider. Åren 1893—98 uppfördes familjens bostad, av stockholmarna ofta kallad Hallwylska palatset, vid Hamngatan 4. Arkitekt var I. G. Clason, som vid samma tid också var sysselsatt med nybygget för Nordiska museet.

Sedan privatbostaden blivit färdiginsredd, kom Wilhelmina von Hallwyl att under sitt livs sista kvartssekel huvudsakligen ha två dominerande kulturintressen, dels slottet i Schweiz och dels de

¹ Samfundet för Nordiska museets främjande. Meddelanden utgifna af Artur Hazelius. Stockholm 1890, s. 70.

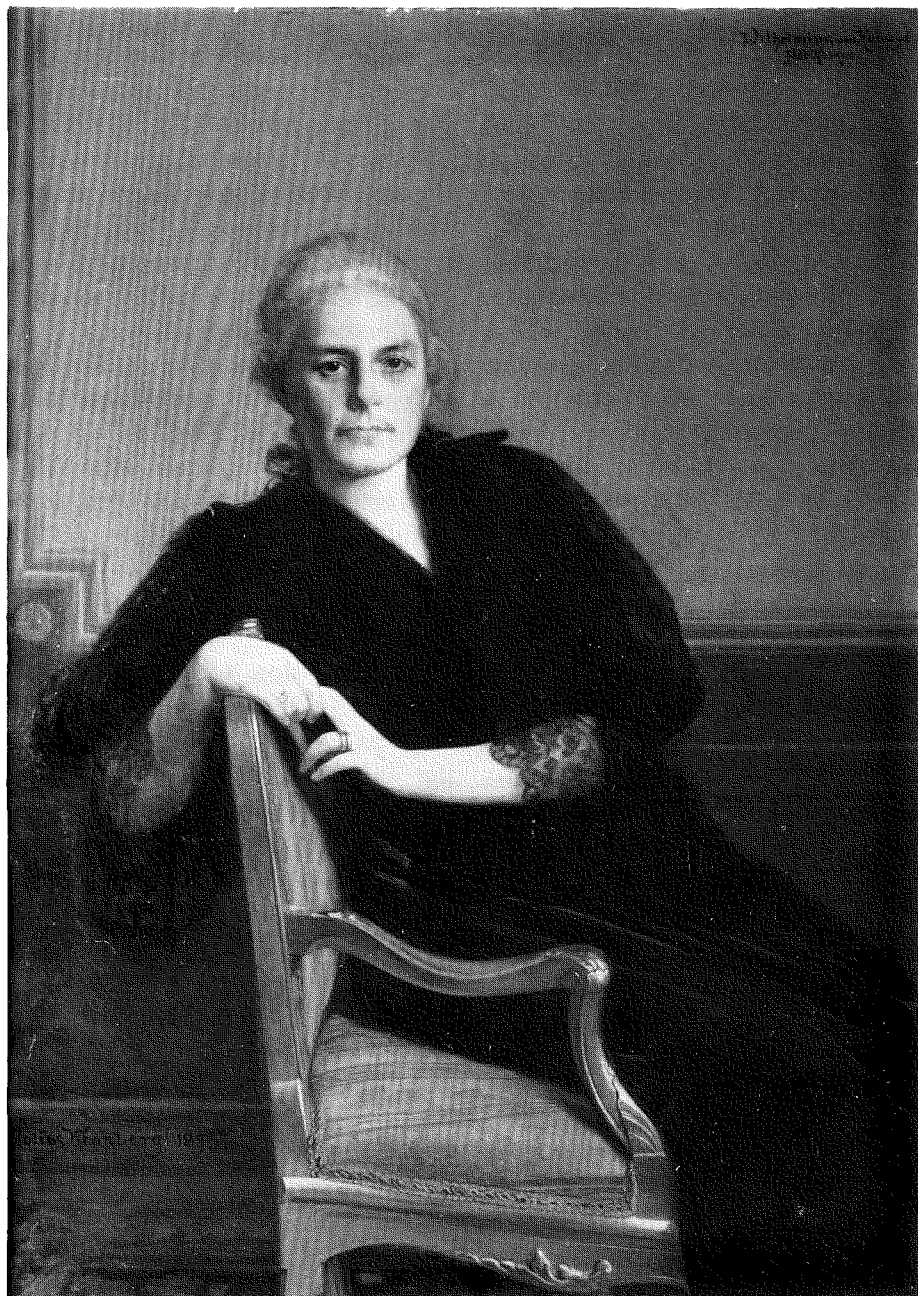

Bild 1. Wilhelmina von Hallwyl, f. Kempe. Oljemålning av Julius Kronberg 1895. Hallwylska Museet.

privata samlingarna, som senare skulle komma att överlämnas till staten och utgöra Hallwylska museet.² 1905 hade en av hennes döttrar gift om sig med den unge konstdocenten Johnny Roosval, som var en av de främsta specialisterna på medeltidsarkitektur.

Samlandet av konst och konsthantverk ingick i hög grad i tidens rikemanskultur i olika länder. Det uppstod på skilda håll samlarmuseer sammanbragta av enskilda personer. Fürstenbergska samlingarna, Christian Hammers samlingar och Thielska galleriet är några exempel från vårt land. Donationerna till Nordiska museet av Tyresö slott och Julita herrgård gjordes likaledes av nyrika, kulturintresserade personer. I Wilhelmina von Hallwyls mödernessläkt fanns flera tidstypiska samlare, av vilka hennes morbror A. Wallis på Dybecks slott i Skåne var den mest kände.

Redan 1903 hade Wilhelmina von Hallwyl i slottet Hallwil börjat registrera tusentals arkivalier, de äldsta från medeltiden, totalt 4 000 akter. Detta lokalarkiv kompletterades sedan med omkring 20 000 avskrifter från andra arkiv.

Sedan slottsarkivet uppordnats, väcktes hos henne intresset för att låta företaga utgrävningar av de igenfyllda vallgravarna. Sommaren 1910, då grevinnan vistades på Hildesborg, familjens herresäte i Landskronatrakten, som man ett par år tidigare förvärvat för att kunna föra ett gästfritt hus, hade hon besök av operasångaren Gustaf Sjöberg

(1870–1948), för vilken hon beskrev sina planer på utgrävningarna i Schweiz. Den tillfällige gästen kom då med förslaget, att grevinnan för all del skulle ”taga en svensk arkeolog, ty svenskar och danskar voro de skickligaste att gräfvä”.³ Under samtalets gång kom Gustaf Sjöberg genom sitt förslag till lämplig arkeolog att bidra till att sammanföra två personer – forskaren och grevinnan – vilket skulle komma att få största betydelse. ”Huru underbara äro icke ödets vägar ibland!” skrev också grevinnan von Hallwyl på sin ålders höst, då hon erinrade sig detta samtal, som av en tillfällighet även förevigades på ett fotografi av hennes dotterson, koreografen och konstdonatorn Rolf de Maré (1888–1964).

Den arkeolog, som Gustaf Sjöberg föreslog, kände sångaren från en tids vistelse på Gotland samt genom ett tillfälligt sammanträffande i Lund. Sjöberg åtog sig att per brev efterhöra den unge arkeologens intresse för uppgiften. Då grevinnan von Hallwyl några årtionden senare erinrade sig upptakten, noterade hon i sin otryckta minnesbok: ”Har professor Lithberg haft nytta af mig så har jag haft det i lika stor mån af honom, ty hvad hade det blifvit af gräfningarna och Slottets restaurering utan hans hjälp och hvad hade det blifvit af hans begåfning om inte Wilhelmina von Hallwyl hjälpt honom?”

Hon inledde omedelbart förhandlingar med chefen för Kulturen i Lund, där Lithberg sedan 1908 var anställd. Och från början av denna kontakt fick Wilhelmina von Hallwyl klart för sig, att

² Eva-Helena Cassel-Pihl: Hallwylska Museet. Ett privatpalats från sekelskiftet. Strängnäs 1979; Hans Lepp och Monica Rennerfelt: Wilhelmina von Hallwyl, museiskapare vid sekelskiftet. Stockholm 1981.

³ Grevinnan von Hallwyls årsanteckningar, Hallwylska Museet, liksom följande citat.

hon i rikt mått skulle få betala för sig och sina intressen. Doktor Karlins ”villkor voro att jag skulle betala Museet för att anställa en annan person, som skötte Amanuens Lithbergs plats under hans frånvaro, och åt Lithberg en viss aflöning pr. månad samt fri resa och allt fritt på platsen”.

Då Lithberg 1910 för sin uppdrags-givarinna skisserade sina arbetsplaner, vann han snabbt hennes hjärta och intresse. ”Med hvilka känslor af förvåning stod jag ej och hörde på ty en hel ny värld öppnade sig för mig”, har Wilhelmina von Hallwyl omvitnat i slutet av 1920-talet. ”Jag, som aldrig förr kommit i beröring med en vetenskapsman, som funnit det förenligt med hans stora värdighet att nedlåta sig förklara något eller inlåta sig i en diskussion med en kvinna, än mindre med en gammal 66-årig gumma, var fallen som från skyarna. . . Sedermera fick jag dagligen utan att be därom höra längre och kortare föredrag om arkeologi och mycket annat lärt, därigenom kunde jag följa med gräfningsarna, och hvarje småsak som kom ur jorden fick betydelse.”⁴

I april 1911 återvände Lithberg till Schweiz och fortsatte sina arbeten där, något som sedan skulle komma att upprepa sig ett par årtionden framåt. Efter som Lithberg detta år bistod grevinnan von Hallwyl i vissa svåra situationer vid uppgörelser med schweiziska intressenter, skriver hon senare i livet: ”Då lovade jag inom mig själf att vad Lithberg gjort för mig skulle jag i min mån försöka att återgälda en gång i framtiden.”

”Under vårt vistande det året i Schweiz beslöt jag, att han skulle taga sin Doktorsexamen, om jag också skulle få arbeta på den saken aldrig så mycket. Ofta talade jag med honom därom, men fick aldrig något riktigt svar.”

1912 ansåg grevinnan, att han icke längre kunde tjänstgöra vid Kulturen i Lund, om han enligt löfte året innan skulle bära det vetenskapliga ansvaret för arbetena vid Schloss Hallwil. Genom att en amanuensjänst just då blev ledig vid Nordiska museet, kunde Lithberg få arbete i Stockholm. Efter sommaren i Schweiz bodde Lithberg en stor del av hösten hos Hallwyls på Hildesborg för att i slutet av oktober ”börja tjänstgöra vid Museet, arbeta hos oss några timmar om dagen samt öfvertaga uppsikten af katalogiserandet”, som Wilhelmina von Hallwyl beskrivit arbetssituationen.

1913 oroades grevinnan av att i samband med bytet av styresman vid Nordiska museet dess styrelseordförande professor I. G. Clason skulle fundera på Lithberg för uppgiften. Det blev nu istället Gustaf Upmark, som också 1899—1903 i ungdomen varit biträde vid Hallwylska samlingarna. Grevinnan von Hallwyl märkte dock med oro, att det började bli svårt ”att få hit Lithberg någorlunda ordentligt om kvällarna, mången gång sågo vi icke något af honom på en hel vecka”. Med grämlse måste hon konstatera: ”Lika flitigt som han sköter (Nordiska) Museet, lika tråkigt tycker han det är att arbeta här.”

Hösten 1913 — uppger grevinnan — ”började jag på fullt allvar att köra med Lithberg om hans licentiat och Doktorsexamen, som han så gärna ville skjuta upp till kommande tider. Till slut fick jag honom därhän, att han skulle taga

⁴ Grevinnan von Hallwyls årsanteckningar, Hallwylska Museet, liksom följande citat.

tjänstledigt 1 december." Han erbjöds att bedriva studierna i avskildhet i Saltsjöbaden eller Nynäs och valde det senare. I april 1914 kunde Lithberg glädja sin beskyddarinna med att han avlagt lic. examen samt att avhandlingen skulle spikas i början av maj samma år. 28 maj gick disputationen av stapeln i Uppsala och den 30 maj skedde promotionen i universitetets aula. Vid bägge tillfällena deltog grevinnan, som i sina anteckningar noterade: "Lagerkransen som Lithberg hela dagen bar på hufvudet klädde honom absolut inte." Vid den av henne bekostade doktorsmiddagen på Stads-hotellet uppger hon, att han lyft champagneglaset och yttrat: "Tack grevinnan för att jag är doktor."

Doktorsavhandlingen om "Gotlands stenålder" hade delvis presenterats redan 1907 inom ramen för en landskapsvis genomförd redovisning av svenskt stenåldersmaterial. Ehuru det var en arkeologisk avhandling, ägde den en betydande etnologisk inriktning genom att Lithberg sökte påvisa att stenåldersboplatserna var av samma karaktär som nyare tiders fiskelägen och sälfångarskär, alltså periodiskt begagnats som fångstplatser för inlandets jordbrukare. För att mer konkret skildra stenålderns livsföring lät Lithberg återge P. A. Säves skildringar av 1800-talets säljakt och strandfiske. Och då det numera ibland klagas över hur tunna de s.k. "nydoktorsavhandlingarna" blivit, kan det vara skäl att erinra om att denna avhandling blott omfattade 136 sidor.

Att grevinnan von Hallwyl var en utomordentligt särpräglad personlighet råder knappast någon tvekan om. Förutom de ekonomiska resurserna besatt hon en mycket stark vilja och envishet.

Då hon avlidit 25 juli 1930 beskrev Lithberg henne som "en av de märkligaste och till alla sina karaktärsdrag skarpast tecknade personligheter" under sin tid.⁵

Eva Bergman, som bättre än någon annan haft möjlighet att följa hennes verksamhet samt tränga in i Wilhelmina von Hallwyls skiftande insatser, har 1971 beskrivit henne som "en dominerande personlighet med ett starkt behov av att få äga allt hon fäste sig vid. Personligen var hon anspråkslös och idkade stor välgörenhet i det tysta. Hon var ivrig protestant och mycket vidskeplig. Hon hade inget intresse av sällskaplivet i Stockholm men besökte ofta teatern och var speciellt intresserad av dottersonen Rolf de Marés skapelse 'Svenska Baletten'. Ytterst var det alltså hennes pengar som möjliggjorde också den insatsen liksom dottersonens stora konstsamlingar vilka vid Moderna museets tillkomst utgjorde en av hörnstenarna i den samlingen."⁶

Bägge dessa minnestecknare bygger på erfarenheter från grevinnan von Hallwyls senare levnadstid, då samlandet och dess bearbetning fyllde hennes tid och intressen. Carl Georgsson Fleetwood har från en tidigare epok lämnat en skildring i sin dagbok vari han skildrar makarnas levnadsvanor, som även för en så notoriskt högfärdig person som Fleetwood var väl bräckliga.⁷

Då mot slutet av första världskriget planerna på en professur vaknade, kunde detta förverkligas genom att Nordis-

⁵ Nils Lithberg: Wilhelmina von Hallwyl, f. Kempe 1 okt 1844 – 25 juli 1930. Vetenskaps-societeten i Lund Årsbok 1930, s. 119.

⁶ Eva Bergman: Wilhelmina von Hallwyl. Svenskt biografiskt lexikon, band 18, 1969 – 1971, s. 69.

⁷ Carl Georgsson Fleetwood: Från studieår och diplomatjänst. Dagböcker, brev och skrifter 1879 – 1892. Stockholm 1968.

ka museet i Wilhelmina von Hallwyl hade en ekonomiskt välsituerad gynna-re, som i årtionden tidigare genom generösa gåvor visat sitt intresse för Nordiska museets verksamhet. Samtidigt hade man i Nils Lithberg en av museets mest mångsidiga tjänstemän, en man som i årtal stått vid hennes sida som kulturhistorisk fackman och uppskattad vän. Det råder ingen tvekan om att det var denna konstellation som möjliggjorde tillkomsten av professuren.

Donationens tillkomst

Det är icke klarlagt, vem som först väckte tanken på en professur knuten till Nordiska museet, men det är ofta omvittnat, att en drivande kraft vid tillkomsten av donationen var Nordiska museets arkitekt, tillika dess styrelses, eller som det formulerats av Hazelius, dess nämnds ordförande, professor Isak Gustaf Clason (1856–1930). Överdirektören Viktor Almquist, brorson till författaren Carl Jonas Love Almquist, har 1930 betygat Clasons roll vid professurens tillkomst: "Det var Clasons tanke, att söka utnyttja museets samlingar i direkt undervisande syfte genom särskilt för ändamålet anställda lärare. På grund av sin personliga ställning till greven och grevinnan von Hallwyl . . . kunde han för dem klargöra betydelsen av nämnda tanke. Och resultatet blev de rika donationer, genom vilka museets professur kunnat upprättas och för framtiden säkerställas."⁸

Clason hade från 1899, alltså sedan Hazelius dagar, varit medlem av museistyrelsen och fungerade som dess kraft-

fulle ordförande ett kvartssekel 1906–1930. Bland de mångahanda tjänster han därvid gjorde museet återfinns befrämjandet av Tyresö-donationen och lockandet av den unge konstprofessorn Andreas Lindblom till att bli museets chef 1929.

Clasons initiativ till förmån för folk-livsprofessuren bör emellertid icke ses enbart som en åtgärd av en dugande ordförande i museistyrelsen. Som arkitekturprofessor kände han väl betydelsen av akademisk undervisning och han hade 1908–1909 medverkat till skapandet av en professur för arkitektundervisning vid konsthögskolan.

Stockholms Högskola, till vilken folk-livsprofessuren sedermera skulle anknyttas, var vid denna tid en kommunal högskola. Clason var 1900–1910 medlem av Stockholms stadsfullmäktige, som utgjorde högskolans högsta myndighet, men han var även medlem av högskolans styrelse 1903–1914. Det var alltså en i stadens politik liksom i högskolans och museets ledning i hög grad engagerad man, som på detta sätt konstruerade nya lösningar, som både skulle gagna Nordiska museet och huvudstadens högskola.

I den blomstringstid för kulturhistoriska lärostolar, som gjorde sig märkbar vid slutet av 1910-talet, hade planerna tydligen mognat på att skapa en professur i folklivsforskning, knuten till Nordiska museet. Inga hittills tillgängliga dokument har belyst, hur diskussionen gått bland museets forskare och styrelse. Däremot föreligger av grevinnan von Hallwyls hand en minnesbild av händelseförloppet ur donatorernas synvinkel.

Då frågan om skapandet av en professur 1918 blev aktuell, hade Lithberg i

⁸ Viktor Almquist: Isak Gustaf Clason in memoriam. Fataburen 1930, s. 52.

8–9 års tid under långa perioder av ledighet från museet varje år varit knuten till grevinnan von Hallwyls olika projekt och därvid i hög grad vunnit hennes bevågenhet. I mars 1918 hade hennes förtrogne och rådgivare sedan ett kvartssekel, professor Clason, ringt grevinnan von Hallwyl för att — som han uttryckt det — få tala med henne om Lithberg.

Jag funderade och funderade, hvad det kunde vara, tills han dagen därpå kom upp till mig. Han sade strax: "Skaffa mig 300 000 Kronor till en Professor vid Nordiska museet och jag vill ha Lithberg till den platsen."

Jag svarade: "Snälla professorn, det kan jag ej."

"Naturligtvis skall Grevinnan försöka att få pengar af Grefven."

"Nej, Professorn, det går aldrig, det lönar icke mödan, att jag försöker."

"Således intet hopp."

"Nej intet alls."

Därpå gick han sin väg och jag direkt ned på kontoret, där jag berättade saken för herr Glaumann [kamrer och kassör]. Han sade bara: "Jag tycker att Clason själf kunde gå till Grefven och be om pengarna, ty sparka ut honom kan han ju ändå inte göra, han skall bara inte berätta att han först varit hos Grevinnan."

Jag sade: "Jag tycker det hela är så onödigt, ty min man ger ändå inga pengar."

"Han kan ju alltid försöka", svarade Herr Glaumann.

"Ja, vill herr Glaumann telefonera till Clason, så var så god, ty jag har den övertygelsen att förr ramlar hela Hallwylska huset ihop till en liten grushög än Walther ger 300 000 kronor."

"Clason kom, Walther var mycket artig, men hade en massa undflykter, dåliga tider och så vidare. På den punkten stod saken och jag ansåg den vara afgjord", har grevinnan beskrivit upptakten till donationen.

En vecka senare inträffade en händelse, som skulle komma att ändra situationen. Då gonggongen i Hallwylska palatset kallade till lunch, uteblev greven på

⁹ Grevinnan von Hallwyls årsanteckningar, Hallwylska Museet.

grund av att han just då hade besök av "Professor Baron De Geer från Högskolan". Gerard De Geer (1858–1943), son till representationsreformens konstruktör Louis De Geer, var professor i geologi samt prorektor vid Stockholms Högskola 1911–1924 efter att dessförrinnan ha varit rektor 1902–1910. Denne banbrytande vetenskapsman hade i årtionden bedrivit forskning på Spetsbergen och som tack för det ekonomiska stöd greve Walther von Hallwyl lämnat detta företag, hade Gerard De Geer för honom uppvisat en kartskiss, där det framgick att ett av bergen döpts till "Monte Hallwil". Samtidigt som greven smickrats med detta dop, hade Gerard De Geer anhållit om 300 000 kronor till en professur i arkeologi vid högskolan.

Till mig sade Walther: "Efter detta är jag tvungen att göra något, men hvad skall jag göra?" Jag svarade naturligtvis: "Skänka Nordiska Museet 300 000 kr till den nya professuren ty Uppsala har redan en professur i Arkeologi och Högskolan en docent." Walther svarade: "Då får jag väl lof att skänka Museet pengarna."

Hur underbart går det ej till ibland här i lifvet!

Jag sprang strax ned på kontoret till Herr Glaumann för att berätta allt, och båda blefvo vi så glada, så att Herr Glaumann strax telefonerade till Professor Clason att Baron De Geer varit hos Walther och att utsikterna för hans professur hade ljusnat. Längre fram på eftermiddagen då Walther kom på kontoret talade han med herr Glaumann om saken. Det bestämdes då att Clason skulle komma på kontoret, äfven Lithberg fick order att komma. Nu började den sistnämnde att förklara att han icke vore kompetent att emottaga en sådan plats, men fick endast det svaret: "Prata inga dumheter."

Min man sade: "Bara 300 000 får Nordiska Museet af mig Januari 1919!"

Nu kom jag med den frågan: "Skall Museet bjuda på en svältlön, räntan på kapitalet blir 16 000 af detta skall något läggas af till pension. Låt kapitalet förräntas till det fördubblas, gif sedan professorn sin lön, 1/6 lägges på kapitalet, 1/6 för studieresor, 1/6 åt en assistent, men då kan platsen inte besättas förrän om 14 år."

Jag hade sedan långa samtal med Herr Glaumann, om jag med mina privata årsinkomster redan nu skulle kunna betala Lithberg professorslönen, så att platsen redan 1919 skulle kunna besättas. Han tyckte att så

kunde ske. För att pensionsfonden icke efter 14 år skulle behöfva tagas från de 600 000 skänkte jag 36 000 Kronor, som äfven nu förräntas. Dessa 36 000 Kronor hade jag fått af Walther, ty det såldes en bit af Ericson, som enligt lag är min enskilda egendom, men som Walther alltid skött med största omtanke.

Ett klokt förbehåll vid gåfvan gjorde Walther, nämligen att Herr Glaumann skulle sitta som revisor vid donationens förvaltning, så att en pålitlig person skall öfvervaka, att en ny direktion vid Museet icke kan använda räntorna till annat . . .

Ofvannämnda plan hade jag uppgjort i mitt gamla huvud redan två år innan Clason kom. Lithberg hade nämligen redan för flera år sedan sagt åt mig, då vi talade om allt möjligt, att Sverige får lof att en gång i framtiden ha en professur i nordisk och jämförande folklivsforskning. Då skämtade jag med honom och sade: "Den får då aldrig Doktorn." "Det tror jag nog", svarade han. På sommaren gick jag en gång och arbetade ut en sådan professur under mina ensamma promenader i trädgården på Hildesborg, det var på yttersta vägen mellan dammarna. Därför kunde jag också strax lägga fram hela planen med kapitalets förräntande, utrikes resor och assistenten. Jag gör så ofta upp sådana luftslopp på mina ensamma promenader; hvem kunde tro att detta skulle gå i fullbord och till på köpet så snart.¹⁰

Samtalen med donatorerna ägde rum i mars 1918. Det äldsta bevarade dokumentet rörande professuren utgör ett handskrivet utkast av Nordiska museets styresman fil.dr Gustaf Upmark från april 1918.

Ett första utkast i professurfrågan av Upk

Nordiska museets samlingar — inom museibyggnaden och på Skansen — afse att belysa de nordiska folkens, framför allt svenska folkets lif och utveckling i den mån detta kan ske genom "föremål" av olika slag, "den materiella kulturen". Sådana föremål äro byggnader, fast inredning och lösören af olika slag såsom möbler och husgeråd, redskap, verktyg och fortskaffningsmedel, dräkter, prydnadsföremål m. m., med ett ord hela den materiella omgifning inom hvilken folket i olika samhällsklasser, stånd och villkor under gångna tider lefvat och utvecklats sig. — Insamlandet af sådant material är museets första, grundläggande uppgift, till hvilken jämväl omedelbart sluter sig uppgiften att på ett ändamålsenligt sätt förvara, konservera, utställa och för forskningen tillhandahålla detta material: *den rent museala uppgiften.*

¹⁰ Se not 9.

Fyllandet af dessa uppgifter får emellertid icke vara nog: — de stora mängderna af föremål, de rika samlingarna skola göras lefvande, materialet skall studeras och vetenskapligt tillgodogöras och den vetenskapliga bearbetningens resultat skola offentliggöras: *den vetenskapliga uppgiften.* — Samlingarna kunna och böra äfven tillgodogöras på annat sätt, konstnärligt, handtverkligt, pedagogiskt, i "hembygdsvärdande" syfte o. s. v.: *den konstnärligt-pedagogiska uppgiften.*

Den moderna kulturhistoriska forskningen i hvad angår nyare tiden har i själfva verket uppvuxit med Nordiska Museet. Närmast den ofvan nämnda rent museala uppgiften kommer därför såsom Nordiska Museets vetenskapliga uppgift den att inom ramen af sitt samlingsområde utgöra centralhärden för nordisk (svensk) kulturhistorisk forskning i vidsträcktaste bemärkelse, främst i hvad angår den folkliga odlingen: Nordisk (svensk) etnografi.

Tjänstemännen vid ett stort museum blifva i första rummet fackmän, utbilda sig till "kännare" af de olika slag af föremål som tillhöra de afdelningar af museets samlingar, med hvilka de arbeta och som det är deras sträfvan att söka komplettera. I öfverensstämmelse med ofvan berörda uppfattning af museets uppgifter får det emellertid icke stanna därmed: studierna måste föras ut öfver vidsträckt marker om resultatet skall blifva en verklig belysning, ett klarläggande af utvecklingen sådan denna gestaltat sig i lefvande lifvet. — Den nordiska etnografien inom ramen af Nordiska Museets samlingar måste sammanställas med den förhistoriska forskningen och med medeltidsforskningen inom besläktade områden, kombineras med studier rörande bebyggelsehistoria, byggnadshistoria o. s. v. Studierna rörande den materiella kulturen får icke afse enbart föremålets yttre form, tillverkningsätt, utbredningsområden m. m. utan måste äfven omfatta deras användningsätt, vid dem knutna föreställningar, traditioner, seder och bruk, hvarigenom gränserna till närliggande vetenskapsområden beröras och öfverskridas.

Inom Nordiska Museet hafva genom dessa tjänstemän forskningar i olika riktningar inom det stora området bedrivits och talrika mera eller mindre omfattande undersökningsresultat offentliggjorts, hvarjämte i museets arkiv insamlats ett synnerligen omfattande material af anteckningar, ritningar, fotografier m. m. belysande vidt skilda grenar af den nordiska kulturhistorien såväl inom den materiella som den andliga kulturens områden. — Samlingarna af föremål eller af arkivalisk natur inom de talrika svenska museiinstitutioner af samma art som Nordiska Museet, som finns i olika landsändar, hafva gifvetvis i vida mindre grad blifvit vetenskapligt tillgodogjorda. Det är synnerligen viktigt att äfven dessa museers för vetenskapen betydelsefulla samlingar må kunna på detta sätt tillgodogöras.

För att den stora vetenskapliga uppgift som sålunda måste anses äligga Nordiska Museet må kunna blifva på ett tillfredsställande sätt fylld, är det ett önskemål att

den nordiska etnografien må kunna erhålla en målsman, som, fri från sysslandet med det rent museala detaljarbetet, samlingsvården, med hvilket han dock måste stå i intim kontakt, helt kan egna sig åt den krävande uppgiften. — Den första åtgärd som i sådant syfte synes böra vidtagas är upprättandet af en *professur i nordisk etnografi*, knuten till Nordiska Museet, hvars samlingar, såsom ofvan antytts, böra bilda utgångspunkten af denna vetenskap.

Följande hufvudgrunder synas härvidlag böra blifva gällande.

1) Professuren skall omfatta nordisk etnografi, d.v.s. vetenskapen om de nordiska folkens, framför allt det svenska folkets, folkliga materiella odling.

2) Professurens innehafvare skall hafva ställning såsom tjänsteman vid Nordiska Museet med Nordiska Museets styresman såsom sin närmaste förman. Han skall inom museet hafva sitt tjänsterum och bestämda mottagningsstider, men skall för öfrigt kunna få på ett friare sätt än de egentliga museitjänstemännen ordna sitt arbete efter öfverenskommelse med styresmannen.

3) Professurens innehafvare skall åligga:

att vara den vetenskapliga målsmannen för de nordiska (svenska) etnografiska studierna i Sverige, i hvilket syfte han bör förskaffa sig noggrann kännedom om Nordiska Museets och öfriga svenska kulturhistoriska museers samlingar som belysa detta ämne samt om till ämnet hörande litteratur;

att genom egna vetenskapligt bedrifna studier vidga och fördjupa sina kunskaper inom nordisk etnografi samt i detta ämne utöfva vetenskapligt författarskap, hvars resultat tid efter annan skall kunna offentliggöras, dels i Nordiska Museets tidskrift eller andra kulturhistoriska tidskrifter, dels i själfständiga arbeten;

att årligen i Stockholm hålla en serie af minst 30—50 föreläsningar rörande något till den nordiska etnografien hörande ämne, antingen öfversiktligt eller rörande någon del af ämnet;

att personligen genom seminarieöfningar eller på annat lämpligt sätt handleda ett begränsat antal studerande vid studium af Nordiska Museets samlingar i vetenskapligt syfte i och för de studerandes utbildning dels till museimän dels till vetenskaplig verksamhet inom nordisk etnografi.

Till upprättande af denna professur och för bestridande af härmed i samband stående kostnader för resor, offentliggörande af vetenskapliga arbeten m. m. anskaffas en fond af minst 300 000 kronor, som öfverlämnas till och förvaltas af Nordiska Museet. Af fonden får endast den årliga afkastningen användas. — Professorns lön bör tänkas utgå med samma belopp som utgår till professorer vid statens universitet, och i afseende på pensionering, som jämväl skall bestridas af fondens afkastning, tillämpas Nordiska Museets pensionsreglemente.

Den del af fondens årliga afkastning som icke utgår

till lön eller pension, må användas till bestridande af kostnaderna för studieresor, företagna äfven af andra personer än professorn, för utförande af vissa bestämda forskningar, undersökningar eller materialinsamlingar till den nordiska etnografien samt för utgifvande af publikationer, rörande hvilka ändamål professorn har att till Nordiska Museets Nämnd inkomma med förslag. — Åtgår under visst år icke hela räntefkastningen må det resterande beloppet reserveras till ett kommande år, då något större arbete kan komma ifråga till utförande.

Nordiska Museets Nämnd skall ingå till Kungl. Majt med underdånig anhållan att få vid museet med ekonomiskt stöd af den sålunda anskaffade fonden upprätta en professur i nordisk etnografi samt att få tillsätta dess innehafvare efter hörande af sakkunnige på det sätt som tillämpas ifråga om professorer vid statens universitet och högskolor.

Tillstånd torde äfven framdeles utverkas att få ämnet nordisk etnografi erkänt såsom examensämne inom humanistiska sektionen vid universiteten i Uppsala och Lund samt Stockholms och Göteborgs högskolor; och skall examensskyldighet i ämnet i sådant fall åligga professurens innehafvare.

Stockholm den April 1918¹¹
Gustaf Upmark.

På ett särskilt papper har Gustaf Upmark äfven gjort ett utkast till hur donatorernas utfästelse kunde tänkas formuleras.

Varmt intresserad af förslaget om upprättande af en professur i nordisk etnografi vid Nordiska Museet och godkännande de allmänna grunder härför som finns angifna i förestående uttalande af ordföranden i Nordiska Museets Nämnd professor I.G. Clason, Nordiska Museets styresman fil. dr. Gustaf Upmark och professor Sigurd Curman, förklarar sig undertecknad härmed villig att för ifrågavarande ändamål till Nordiska Museet såsom gåfva öfverlämna en summa stor 300 000:— kronor och fäster jag vid denna gåfva följande villkor:

Att Nordiska Museets Nämnd hos Kgl. Majt utverkar nådigt tillstånd att få vid Nordiska Museet upprätta en professur i nordisk etnografi,

att i ofvannämnda uttalande framställda allmänna grunder för denna professur blifva fastställda,

att till professurens första innehavare utan ansökning kallas fil. dr. — —

Stockholm den April 1918.¹¹

Några intressanta drag i utkastet förtjänar att observeras. Den noga specificer-

¹¹ Nordiska museets arkiv.

rade anknytningen till Nordiska museet och därmed beslätade samlingar kan idag synas snäv men var vid denna tid lika naturlig som att konstvetenskap behandlade konstmuseernas stoff och den nordiska fornkonstskapen de arkeologiska museernas samlingar. Det rörde sig helt enkelt om att skapa en professur i anslutning till det nya stora museet. Den vetenskapliga forskningen inom dessa ämnesområden hade dittills sin härd i museivärlden, vilket under den presspolemik, som 1918 skulle uppstå i samband med planer på en professur i folkminnesforskning i Lund med respekt omnämndes av representanter för Lunds universitet och Göteborgs Högskola.

Att termen nordisk etnografi användes av Upmark är likaledes av intresse att notera. Termen etnologi hade försöksvis framförts av Hyltén-Cavallius på 1860-talet. Möjligen anknöt Nordiska museets styresman medvetet eller omedvetet till det första namn Hazelius gav sin institution, nämligen Skandinavisk-etnografiska samlingen. Det kan även erinras om att U.T. Sirelius sedan 1906 varit docent i finsk-ugrisk etnografi, i vilket ämne han blev professor 1921. Detta ämne ägde dock en vidare ram än vad som skisserats i Gustaf Upmarks utkast.

Att professuren icke syftade till en snävt institutionellt inriktad tjänst framgår av påpekandet om forskningen även vid andra museer.

Då det beträffande undervisningen mer allmänt föreskrives visst antal föreläsningar, syftas därmed på de traditioner som i hög grad omhuldats vid Stockholms Högskola, nämligen de offentliga föreläsningarna, till vilka även andra än

högskolestuderande ägde tillträde. Ännu bortåt ett sekel senare kvarlever minnet av t. ex. Viktor Rydbergs eller Oscar Levertins föreläsningar av detta slag.

För att ingen missuppfattning skulle kunna uppstå om avsikten med professuren, skildes i utkastet de offentliga föreläsningarna från den mer universitetsmässiga uppgiften att leda seminarieövningar för dem som skulle utbildas inom ämnet. Upmark specificerade därvid två kategorier, nämligen blivande befattningshavare vid museerna och blivande forskare inom ämnet, varmed väl närmast åsyftades universitetslärare o. dyl.

Ännu tydligare framhövdes universitetsinriktningen genom påpekandet av att man borde eftersträva examensrätt samt genom att förutsätta att liknande lärostolar skulle inrättas vid övriga universitet och högskolor.

Detta utkast åskådliggör tveklöst, att det var en professur inom det stora museets ram men genom sin verksamhet avsedd för universitetsanknytning.

Icke utan intresse är det vidare att förutom nämndens ordförande och styresman även arkitekturprofessorn och byggnadsrådet Sigurd Curman var inkopplad på ärendet. Hans fader professor Carl Curman hade före Clason beklätt ordförandeposten i museets styrelse och Sigurd Curman skulle längre fram komma att göra detsamma. Då Institutet för folklivsforskning skapades vid början av 1940-talet, ingick Sigurd Curman tillsammans med högskolans rektor Sven Tunberg i det kuratel, som utgjorde ett slags institutionsstyrelse. Curmans roll som rådgivare vid planerandet av professuren har hittills icke varit känd. Han hade 1912—1918 inne-

haft den professur i arkitekturhistoria, som Clason bidragit till att inrätta. Under en del år var han även medlem av Stockholms Högskolas styrelse.

Då det i skissen till donatorns gåvobrev fanns intaget ett utrymme för donatorns önskemål om att en viss fil. dr. skulle kallas till uppgiften, synes det som om man samrått med makarna von Hallwyl och redan vid uppgörandet av planerna haft Lithberg i tankarna.

Det finns ytterst få uppgifter om ärendets gång mellan Gustaf Upmarks i april daterade utkast och donatorernas gåvobrev i november samma år. De konferenser, som ägt rum i ärendet, torde i hög grad ha skett per telefon eller brev, av vilka föga blivit bevarat. Flertalet berörda personer är bortgångna och kvarlevande från denna tid hörde inte till den inre kretsen kring skeendet.

Så sent som den 13 oktober 1918 skrev Lithberg till Upmark ett brev, vari professurens ämnesbeteckning på ett intressant sätt diskuterades. Upmarks utkast, i vilket förslaget etnografi begagnats, synes alltså ha förkastats och i stället hade beteckningen kulturhistoria framförts. Denna terminologiska förändring erinrar onekligen om den samtidigt grundade "Föreningen för svensk kulturhistoria". Icke minst från konsthistoriskt håll har man ej sällan reagerat mot vetenskapliga beteckningar som etnografi eller etnologi. Så sent som 1965 ändrades sålunda vid Nordiska museet namnet Etnologiska undersökningen till Kulturhistoriska undersökningen i samband med att den tidigare "Högreståndsavdelningen" undersökningsverksamhet inkorporerades.

Av brevet till Upmark att döma, kan det knappast ha varit Lithberg som före-

slagit kulturhistoria i stället för etnografi såsom beteckning på professurens ämne:

Som jag i telefon meddelat Glauman kan jag naturligtvis icke sätta upp något förslag eller upprätta någon p.m. rörande professuren, då alla papperen ligga hos Glauman. Dessa böra däremot lätt kunna redigeras och renskrivas.

Hvad namnet angår, tycker jag nu att *nordisk och jämförande kulturhistoria* är att ta på sig en mycket stor "pose" gentemot öfriga skandinaviska länder. Hvad skola andra nordiska kulturhistorici [märk att det här är icke fråga om etnografi] säga när de får veta att man vid Nordiska Museet upprättat en professur i nordisk och jämförande kulturhistoria och besatt denna med en såsom allmän kulturhistoriker fullständigt obskyr individ. Kunde det icke när nu kulturhistoria skall vara med räkna med endast *nordisk* eller *svensk* och *jämförande*.

Vidare ser jag af det uppsatta konceptet att den Hallwylska donationen öfverlämnas "med villkor att till professurens första innehafvare kallas etc". Detta är otvivelaktigt rätt. Men skall det ovillkorligen behöfva stå där eller kan ingen lyckligare formulering sökas. Förhållandet är ju egentligen det att detta villkor aldrig uppställt af Hallwyls utan af Nordiska Museet för att därmed locka Hallwyls att lämna pengarna ifrån sig.

Jag är fortfarande föga glad åt att vara iblandad i denna *personliga* affär. Men då den nu en gång är i farten så får jag väl finna mig i mitt öde. Emellertid vore det bra att få kompetensutalandena klara eller att åtminstone få sonderat hur landet ligger. Jag hade nyss, i kväll, påringning från Noreen som frågade om jag ville söka docentur i svensk folklifsforskning här vid universitetet. Jag hänvisade honom till Sigurd Erixon under förklaring att jag icke hade planer på en dylik docentur. Saken har förresten tidigare förhandlats muntligen mellan mig och en annan upsaliensare tidigare. En docentur i folklifsforskning här skulle uppriktigt sagt intressera mig. Nu har jag som sagt afböjt till förmån för Erixon, som kommer enl. Noreen att få sin examen mycket lätt om han bara vill. Blir jag nu icke kompetensförklarad sitter jag emellertid som amanuens vid N.M. — Det vore därför bra om åtminstone terrängen kunde sonderas så att jag finge klart hur landet ligger. — Möjligen kan upsaladocenturen ännu något låta vänta på sig.

tuus

Lithberg.¹²

Från Upmarks första utkast, i vilket professuren benämnts nordisk etnografi,

¹² Se not 11.

synes diskussionen gått vidare mot beteckningen "nordisk och jämförande kulturhistoria", vilket erinrar om den påföljande år i Åbo inrättade lärostolen.

Lithberg synes önskat iakttaga viss försiktighet med att göra anspråk på att besitta kunskaper om utomsvensk nordisk kulturhistoria. Vid denna tid levde alltså den nordiska kulturhistoriens "grand old man", Frederik Troels-Lund (1840 – 1921). Enligt Sigurd Erixon var det Lithberg som ändrade det först föreslagna "kulturhistoria" till "folklivsforskning".¹³

Lithberg synes däremot icke ha haft något emot att kallas till professuren men önskade att detta om möjligt inte skulle märkas alltför tydligt såsom krav från donatorerna. Dessutom ansåg han, att hans namn lanserats från museets sida för att falla Hallwyls på läppen. Härmed förhåller det sig förmodligen så att initiativet till professuren mycket riktigt utgått från museet och att man där väl kände till grevinnan von Hallwyls sympati för Lithberg. Dessutom kan otvivelaktigt hans formulering tydas som att makarna Hallwyls intresse för honom skulle varit en bidragande faktor vid donationens tillkomst, vilket otvivelaktigt var riktigt.

För att vara säker på att erhålla tjänsten önskade Lithberg, att museets styresman skulle låta sondera terrängen med sakkunniga. Som påtryckning synes han därvid ha framhållit, att professor Adolf Noreen vid Uppsala universitet varit ute med förespeglningar om en docentur. Noreen hade tidigare inom ramen för ämnet Nordiska språk inrättat

en docentur i folklivsforskning, vilken besattes med docenten Sven Lampa, som aldrig kom att inneha tjänsten på grund av livslång sjukdom. Möjligen har Noreen aktualiserat sina gamla planer, då på nytt en tänkbar kandidat fanns att förvärva. I spelet mot Upmark framhöll Lithberg, att en dylik docentur intresserade honom. Brevet är litet motsägelsefullt genom att Lithberg uppger, att han erbjudits en docentur, varit intresserad därav men erbjudit chansen åt Erixon för att som sista hot antyda, att uppsala-docenturen kanske kunde vänta litet.

Att Lithberg ingalunda saknade aspirationer i den akademiska världen framgår av ett svarsbrev den 25 augusti 1915 från hans gamle lärare Oscar Almgren, som just då vistades på släktens sommarställe Svindersvik. Denna gång gällde det emellertid en akademisk lärartjänst i arkeologi.

Broder Lithberg!

Tack för Ditt förtroende att vända Dig till mig i denna sak. Jag hoppas Du också skall uppfatta den uppriktiga vänskapen i mitt bestämda afrådande från att lösa den nuvarande litet tilltrasslade situationen med ett så följdigt språng ut i det ovissa.

Med Schnitgerska docenturen förhåller det sig så, att de pengar man anskaffat åt honom för 3 år äro slut, så att f.n. inga medel finnas. Dock äro förberedelser gjorda för att få saken i gång på en ny bog och detta till förmån för en af kamraterna, som på ett mycket mera mångsidigt och ingående sätt än Du sysslat med förhistorisk arkeologi och däri har sitt hufvudintresse. Jag måste därför alldeles bestämt sätta honom före Dig som kandidat till docenturen.

Åt en uppgift som universitetslärare skall man ej ägna sig annat än som hufvudintresse, ej som räddningsplanka. Realiter ligger ju dock Ditt hufvudintresse åt andra håll inom kulturhistorien, om Du ock skaffat Dig de formella meriterna hufvudsakligen inom arkeologien såsom det enda examensämnet inom Din intressesfär.

Det vore en evig skada om Du skulle öfverge Nordiska museet o allmogekulturen, som Du är så klippt o skuren att ägna Dig åt och klara upp! På det området är Du ju redan auktoritet o en af de få som behärskar det; arkeologer har vi mer än nog af för närvarande.

¹³ Sigurd Erixon: Nils Lithberg. Ymer 1935, s. 85.

Dina tillfälliga arbetssvårigheter syns mig kunna få en naturlig och lätt lösning på det viset, att Du ber Hallwyls anställa en amanuens åt Dig för att katalogisera krukskärfvorna under Ditt öfverinseende. Någon af Schnittgers lärjungar, manlig eller kvinnlig, skulle väl kunna erhållas för uppgiften.

Nej låt Du den här "flugan" flyga all världens väg, därtill råder Dig af hjärtat

Din tillgifne gamle vän
Oscar Almgren.¹⁴

Vad Lithberg förhört sig om, synes ha varit chansen att bli docent i arkeologi vid Stockholms Högskola vid ett tillfälle, då Almgren hade tänkt sig andra kandidater för uppgiften. Som skäl tycks Lithberg har skylt på arbetsbördan med sorteringen av sina utgrävningar från Schloss Hallwil, för vilket han som tidigare uppgivits ofta uppbar ledighet från sin tjänst vid Nordiska museet.

Almgrens brev utgör onekligen en ärlig, klok och realistisk bedömning. Detta brev har anförts som exempel på Lithbergs sonderingar om möjligheterna att bli docent i arkeologi. Enligt Wilhelmina von Hallwyl hade han 1916 fört på tal tanken på en professur i folklivsforskning.

Donationen genomförs

Under november månad 1918 utskrevs så gåvobrevet, varvid plats i den maskinskrivna texten lämnades för senare ifyllande av datum. Donationen kom slutligen att dateras 30 november 1918. Valet av datum har troligen utgjort en hyllning till Artur Hazelius, vars födelsedag detta var. Sedan Hazelius död 1901 har 30 november alltid uppmärksammats inom institutionen.

Istället för att följa Upmarks plan från april månad med ett kortare gåvo-

brev, som anslöt sig till en mer allmän plan för professuren, visade sig en väsentlig omarbetning ha ägt rum:

Gåvobref

För att lära känna förfädrens lefnadsvillkor och föreställningssätt, deras seder och bruk, deras andliga och materiella odling har under det sistförflutna halvva århundradet i alla europeiska länder till museer insamlats föremål, belysande dessa förhållanden. Tusentals vetenskapsmän ägna sig åt ordnandet och bearbetandet af dessa samlingar, hvar och en sysselsatt med sin detalj. Tiden synes mogen för att söka sammanföra resultaten af de skilda krafternas arbete och därigenom vinna en enhetligare öfverblick öfver såväl vår egen som Europas kulturhistoria allt ifrån den tid, då folken började utträda ur sagovärlden.

Ett dylikt arbete synes knappast kunna lämpligen förenas med museimännens dagliga tjänstgöring. Vi hafva därför velat bereda möjlighet för en vetenskapsman med dokumenterade förutsättningar för dylik forskning, såväl hvad begåfvning som lärdom angår, att ostörd af brödbekymren odeladt få ägna sig åt vetenskapliga utredningar och studier rörande den europeiska folkkänedomens i hela dess omfattning och vida sammanhang med särskild tanke på att härigenom i första rummet klarlägga de nordiska folkens kulturhistoria. Då det ojämförligt rikaste studiematerialet här till, hvad vårt land angår, finnes inom Nordiska Museet, har det synts oss lämpligast, att den ifrågavarande vetenskapsmannen blir fästad vid denna institution. Härtill kommer också att, därest en undervisning i och för utbildning till en effektiv insamlareverksamhet vid och vård af våra öfriga kulturhistoriska samlingar i Sverige skulle blifva af behovet påkallad, denna synes oss närmast böra knytas till det material, som finnes insamladt i Nordiska Museet.

För upprättande vid Nordiska Museet af en professur med ofvan angifna syfte anhålla vi alltså att till Museet få såsom gåfva öfverlämna värdepapper till ett sammanlagdt värde af omkring trehundra tusen (300.000) kronor.

Dessa värdepapper äro följande:

- nom. kr. 119.000:— Allmänna Hypotekskassans för Sveriges städer 3 1/2 % obl. af 1888,
- nom. kr. 51.200:— Allmänna Hypotekskassans för Sveriges städer 4 % obl. af 1906,
- nom. kr. 121.600:— Allmänna Hypotekskassans för Sveriges städer 4 % obl. af 1902 och 1904,
- nom. kr. 100.000:— Sveriges Allmänna Hypoteksbanks 4 % obl. af 1878.

Dessa gåfvomedel få ej tagas i anspråk för sitt ändamål förrän kapitalvärdet, genom räntans läggande till

¹⁴ Nordiska museets arkiv.

kapitalet och obligationernas utlottning, stigit till ett belopp af sexhundratusen (600.000) kronor.

Då kapitalet uppgår till sistnämnda belopp, skall styrelsen för Nordiska Museet disponera dess årliga afkastning i donationens syfte på följande sätt:

Allt framgent skall en sjättedel läggas till kapitalet och jämte detta förräntas för vidmakthållande af dettas värde.

En sjättedel skall vidare afsättas till en pensionsfond intill dess densamma förslår till beredande åt professorn af pension, minst motsvarande till professorer vid svenskt statsuniversitet utgående pension (egen, änke- och pupillpension). Afsättning till pensionsfonden må sedermera återupptagas, därest så prövas erforderligt till förstärkning af pensionens belopp.

Af återstående afkastning bör hvarje år ett belopp om minst femtusen kronor vara disponibelt för bestridande af kostnader för studieresor för professorn och assistenten samt därmed i samband stående utgifter äfvensom för utrikes studieresor för museets öfriga tjänstemän. Därest å detta anslag något år uppkommer öfverskott, må detta antingen för samma ändamål reserveras till ett följande år eller ock användas till öfriga för professuren erforderliga utgifter såsom för materialinsamling, inköp af litteratur, skrif- och tryckkostnader m. fl. expenser.

Härefter skall afkastningen användas till aflönande af professurens innehafvare med minst samma belopp, hvarmed professor vid svenskt statsuniversitet är aflönad.

I den mån medlen därtill förslå, skola de därefter tagas i anspråk för aflönande af en assistent med årslön om minst fyratusen kronor.

Slutligen uppkommande öfverskott må användas till bestridande af ofvan antydda, för professuren erforderliga utgifter utöfver resekostnader.

Redovisning för gåfvomedlens förvaltning skall för hvarje år af Nordiska Museets nämnd för granskning afgifvas till dess revisorer, som i öfrigt med afseende härå skola äga samma befogenhet som i fråga om Nordiska Museets öfriga tillgångar.

Beträffande *professurens namn* och *innehafvarens* tillsättande, ställning och åligganden är det vår önskan, att befattningen benämnas *professur i nordisk och jämförande folklifsforskning*,

att af styrelsen för Nordiska Museet uppgjort förslag till professurens besättande skall underställas Kungl. Maj:t för pröfning och fastställelse,

att befattningen skall kunna tillsättas antingen genom kallelse, då styrelsen härom är enig, eller efter ansökan,

att i hvarje fall yttrande rörande sökandes eller till kallelse föreslagens kompetens skall inforas från tre af styrelsen för Nordiska Museet utsedda sakkunniga,

att professurens innehafvare skall hafva ställning som

tjänsteman vid Nordiska Museet med dess styresman såsom sin närmaste förman och med skyldighet att under tjänstetiden vara underkastad de bestämmelser som af styrelsen för Nordiska Museet meddelas ifråga om boningsort, vistelse utom Stockholm och mottagningstider å tjänsterummet i Nordiska Museet,

att för hans tjänstetid, afgång från tjänsten samt rätt till pension (egen, änke- och pupillpension) böra gälla samma bestämmelser som för professorer vid statsuniversitet.

Professurens innehafvare bör åligga:

att bedriva vetenskaplig forskning inom nordisk och jämförande folklifsforskning, omfattande såväl allmogens som öfriga samhällsklassers odling, samt i detta ämne utöfva författarskap, hvars resultat tid efter annan böra offentliggöras i Nordiska Museets eller annan kulturhistorisk tidskrift eller i självständiga arbeten,

att i den mån hans tid det medgifver, själf eller med biträde af assistent meddela undervisning i ämnet, att före hvarje arbetsårs början uppgöra och för styrelsen framlägga arbetsplan för året, upptagande stundande forskningsuppgifter, äfvensom föreläsningar, seminarieöfningar eller annan handledning vid studiet af Nordiska Museets samlingar, i och för dels utbildning till vetenskaplig verksamhet inom nordisk folklifsforskning, dels praktisk museal verksamhet eller undervisning inom samma område,

att i samband med arbetsplanen uppgöra förslag till användning af under nästföljande år disponibel afkastning af gåfvomedlen,

att på sätt styrelsen beslutar ställa sig till efterrättelse sålunda upprättad arbets- och finansplan,

att i allmänhet vara målsmannen här i landet för professurens ämnesområde.

Beträffande *assistentens* tillsättande, ställning och åliggande är vår önskan,

att sedan Nordiska Museets styrelse beslutat sådan tjänsts inrättande, platsen annonseras till ansökan ledig,

att tjänsten tillsättes af styrelsen för Nordiska Museet på förslag af professorn i ämnet,

att för tjänstens erhållande skall fordras minst filosofie licentiatexamen eller därmed jämförliga lärdomsmeriter,

att assistent skall intaga ställning som tjänsteman vid Nordiska Museet.

Innehafvaren af assistentbefattningen bör åligga:

att vara vetenskapligt biträde åt professorn i ämnet, i hvilket syfte han bör förskaffa sig noggrann kännedom om Nordiska Museets och öfriga svenska hithörande samlingar samt om till ämnet hörande litteratur,

att genom egna vetenskapligt bedrifna studier vidga och fördjupa sina kunskaper i nordisk och jämförande folklifsforskning samt i detta ämne utöfva

vetenskapligt författarskap, hvars resultat skola kunna offentliggöras, att på uppdrag af Nordiska Museets nämnd efter förslag af professorn hålla föreläsningar och leda seminarieövningar i ämnet eller på annat lämpligt sätt handleda studerande vid studium af Nordiska Museets samlingar.

Närmare bestämmelser och instruktioner rörande gåfvomedlens förvaltning och användning samt rörande öfriga med professurens inrättande och utförande sammanhängande frågor utfärdas af Nordiska Museets styrelse efter professorns i ämnet hörande.

Stockholm den 30 november 1918.

W.v. Hallwyl

Wilhelmina von Hallwyl
född Kempe

Bevittnas:

B. Glaumann

J. Pettersson¹⁵

Redan i gåvobrevets inledning gjordes en hänvisning till motsvarande forskning runt om i Europa. Professurens europeiska inriktning angavs klart, något som på sätt och vis fullföljts, då ämnet numera vid universitetet betecknas "etnologi, särskilt europeisk".

Av större betydelse är dock, att de tidigare diskuterade ämnesbeteckningarna "svensk etnografi" eller "nordisk och jämförande kulturhistoria" i gåvobrevet utbytts mot "nordisk och jämförande folklivsforskning". Under en tidigare polemik kring planerna på en professur i folkminnesforskning i Lund hade Lithberg förordat en professur i etnologi. Eftersom Lithberg halvannan månad före gåvobrevets överlämnande uttryckt tveksamhet inför beteckningen kulturhistoria, finnes det anledning att antaga, att han påverkat donatorerna att istället föreslå termen folklivsforskning.

Upmarks utkast till arbetsordning hade stipulerat ett visst antal föreläs-

ningar per år, något som i gåvobrevet utbytts mot "i den mån hans tid det medgifver, själf eller med biträde af assistent". Denna avsevärda inskränkning i arbetsuppgifterna kunde ge professurens innehavare stora möjligheter att befrias från undervisning, något som även ganska snart skulle komma att begagnas.

Icke heller Upmarks förslag om att man för ämnet borde eftersträva examensrätt återfinnes i gåvobrevet. Seminarieövningar samt vetenskaplig utbildning är de formuleringar i gåvobrevet, som närmast anknyter till universitetsundervisning.

En smula kuriös är slutligen den avslutande föreskriften, att professorn skulle "i allmänhet vara målsmannen här i landet för professurens ämnesområde", en formulering som Lithberg tydligen icke önskat se borttagen, såvida det inte är han som formulerat den.

Enligt gåvobrevet skulle professorn även erhålla en assistent till biträde, något som donationen aldrig helt räckt till för.

Upmarks planer var förestavade av en museichefs syn på den planerade tjänsten. Det slutgiltiga gåvobrevet uttryckte tydligare önskemålen från den blivande innehavaren av befattningen, ty Wilhelmina von Hallwyl har själf beträffande donationsbrevet omvittnat: "Sanningen att säga var det Lithberg, som satte upp det och sedan finga vi det till godkännande."¹⁶

Samma dag som gåvobrevet överlämnades, inkom även ett följebrev till museets nämnd, där donatorerna utbad sig

¹⁵ Fataburen 1920. Redogörelse för Nordiska museets utveckling och förvaltning år 1919. Stockholm 1921, s. 5ff.

¹⁶ Wilhelmina von Hallwyls opublicerade minnesanteckningar, Hallwylska Museets arkiv, liksom följande citat.

”i sinom tid få motse meddelande, huruvida gåfvan mottages”.

”Samtidigt få vi meddela”, hette det vidare i följbrevet, ”att det vore oss kärt, om filosofie doktor Nils Lithberg kunde redan nu kallas att vara professurens förste innehafvare.” Denna klausul hade ju ingått i beräkningarna under hela förberedelsen för professurens inrättande, varför det närmast var en fråga om hur önskemålet skulle formuleras utan att ställas som villkor. Sakkunnigbehandlingen hade ju f. ö. skett, innan donationen ägt rum.

Mer uppseendeväckande får det dock anses vara att detta följbrev innehöll ytterligare en klausul:

”Vi förbinda dock härmed den önskan att, om doktor Lithberg kallas till professor, det dock må beredas honom tillfälle att i sådan egenskap fortfarande tillvidare under minst 20 timmar i veckan vara sysselsatt med ordnande och katalogiserande av våra samlingar i huset nr 4 Hamngatan härstädes, äfvensom för vår räkning resa utomlands.”

De för familjen Hallwyl reserverade 20 timmarna i veckan motsvarade närmast en halvtidstjänst. Att Lithberg under sitt arbete med Schloss Hallwil förvärvat ägarnas vänskap och respekt är ostridigt. Att inrättandet av professuren i hög grad byggdes på givarnas intresse för Lithberg är likaledes välbekant. Där emot synes donatorernas krav på professorns halva tjänstgöringstid för arbete inom Hallwylska museet eller Schloss Hallwil i Schweiz icke uppmärksamrats i tillbörlig grad.

Nils Lithberg — den förste professorn i folk-livsforskning

Som tidigare nämnts var Nils Lithberg

(1883—1934) gotlänning. Att vara det blev för honom något väsentligt under hela hans levnad. Detta tog sig tidigt uttryck i olika vetenskapliga insatser, såväl i den arkeologiska doktorsavhandlingen som i en mångfald etnologiska och folkloristiska uppsatser. Hans gotländska börd inspirerade honom under hela livet till insatser för utforskning av hemöns kultur och återförde honom efter döden till den gotländska jorden. Alla hans forskningsmanuskript, excerpter, avskrifter och utredningar rörande Gotland förvaras numera i landsarkivet i Visby. Av största betydelse är sedan ett halvsekel den s. k. Gotlandsfonden, vilken Lithberg 1922 inspirerade grevinnan von Hallwyl att donera. Gösta Berg har vid Lithbergs bortgång 1934 skrivit: ”Att vara gotlänning var emellertid för Nils Lithberg själv hans kanske viktigaste uppgift i livet.”¹⁷

Lithberg härstammade från gotländsk bondestam och kände sig nära befryndad med detta folk och sökte stundom uppträda med gammalbondsk pompa. Hans far var folkskollärare och sonen kom redan i hemmet att insupa ett begynnande läs- och bildningsintresse. Han var barnfödd i Norrlanda och upp vuxen i Vall. Sedan han blivit professor, fick han möjlighet att i Kräklingbo inköpa en gård, som hört till hans mors släkt sedan sekler.

Lithberg har beskrivits som en brådmogen och läshungrig yngling men icke någon stugsittare eller bokmal utan samtidigt oavbrutet på upptäcktsfärder till fornminnen, ålderdomliga byar eller märkliga kyrkor i hemlandskapet. Denna blandning av läslust och upptäckts-

¹⁷ Gösta Berg: Nils Lithberg. Fataburen 1935, s. 223.

färder utgjorde i sig de två viktigaste egenskaperna för en blivande etnolog.

Det är inte svårt att urskilja Lithbergs andliga arv på Gotland. Då han på 1890-talet gick i Visby läroverk, var minnet alltjämt starkt levande efter den store pionjären i utforskningen av Gotland, P. A. Säve (1811–1877). Dennes efterträdare, lektor Matthias Klintberg (1847–1912), var Lithbergs lärare i läroverket. Vid sidan av sin lärargärning var Klintberg även föreståndare för Visby fornsal, som tillkommit 1874, alltså året efter det att Artur Hazelius öppnat Skandinavisk-etnografiska samlingen vid Drottninggatan i Stockholm.

1902 styrde Lithberg kosan till Uppsala, där han studerade arkeologi för Oscar Almgren. Det var intressena från hembygden som styrde ämnesvalet. Tidigt kom Lithberg i kontakt med omfattande grävningssarbeten, från Valdemarsgraven utanför Visby till Studentholmen i Uppsala. Den snillrike Knut Stjerna (1873–1909) var därvid hans lärare och inspiratör. Stjerna förenade intresset för sagohistoria och folkdikt med arkeologi. Han hade i skrift behandlat både Erik den helige och Beowulfkvädet innan han leddes över till utgrävningssarbeten. Denna läggning, som i dag skulle kallas tvärvetenskaplig, kom att utmärka även Lithberg under hela dennes levnad.

Den unge gotlandsstudentens färdighet som utgrävare av medeltidskultur medförde, att Georg Karlin 1908 lockade honom till Kulturen i Lund, där just då olika utgrävningar pågick. Här kom Lithberg att förbli verksam över fyra år. Eftersom han hörde till de praktiska begåvningarnas inte alltför vanliga skara, kom han tidigt att bli eftersökt från olika

håll, vilket medförde att hans formella studier kunde tyckas bli eftersatta och det dröjde ända till 1910, innan han blev färdig med sin fil. kand. examen.

Under grävningarna på Gotland hade Lithberg knutit vänskapsband med den mångsidige stockholmare Sune Ambrosiani (1874–1950), som avslutat sina studier i Uppsala ungefär vid den tid, då Lithberg kom till lärdomsstaden. Det synes som om Ambrosiani med sin breda kulturhistoriska syn i åtskilliga avseenden påverkat Lithberg. Han medverkade även vid Lithbergs överflyttning till Nordiska museet 1912. Sedan några år hade Lithberg då flitigt medverkat i museets publikation *Fataburen*, för vilken Ambrosiani var primus motor. Under en följd av år ingick Lithberg i Ambrosianis ungarlshushåll i den senares ägandes fastighet vid Engelbrekts-gatan i Stockholm. Till kretsen där hörde även arkitekten Anders Roland, som av Lithberg städslades för de arkitektoniska restaureringsuppgifterna vid Schloss Hallwil. Personer som besökt detta intellektuella kollektiv, har karakteriserat det som "en vetenskaplig diskussionsklubb" eller ett oavbrutet pågående forskarseminarium.

Lithbergs överflyttning till Stockholm var emellertid i hög grad ett led i grevinnan von Hallwyls önskemål att ha sin forskningsledare på närmare håll än i Lund.

Den bästa bilden av den unge Lithberg, då denne i september 1910 vid 27 års ålder började sitt för resten av hans liv så betydelsefulla arbete med Schloss Hallwil, har lämnats av hans kvinnliga principal:

"Jag ser ännu som om det vore i går hur han öppnade dörren till Läsesalong-

Bild 2. Nils Lithberg och hans hustru Marit. Foto: Nordiska museets arkiv.

en i Brestenberg och framför Uhse och mig stod bugande en lång smärt ung man med ljust hår, ett par kloka gråblå ögon, en hy som om han haft smittkoporna och två framtänder borta ur överkäken. Första intrycket var att jag hade en intelligent sympatisk människa framför mig, annars visste jag ju ingenting om honom än hvad Sjöberg skrifvit... När han började tala trodde jag han var finne, men efter några dagar berättade han att han var Gotländing... Längre fram frågade jag hvart tänderna tagit vägen och fick till svar att någon slagit ut dem för honom i Uppsala jag förmodar vid något studentslagsmål. Då han blev

professor lät han äntligen sätta in två nya tänder, han tyckte väl, att det icke gick nu att vara tandlös när han skulle hålla föreläsningar.”¹⁸

Genom att Lithberg redan som ganska ung erhöll olika uppdrag som utredningsman är det lätt att uppfatta honom som en övervägande analytisk, administrativ begåvning, vilket han också tveklöst var. Men många som upplevt honom, har istället skildrat honom som något av en konstnärnatur. Han var skicklig musiker, bland annat som altvio-

¹⁸ Wilhelmina von Hallwyls årsanteckningar. Hallwylska museet.

linist. Det var i dylika sammanhang han sammanträffat med operasångaren Sjöberg, som senare skulle komma att sammanföra honom med familjen von Hallwyl. Otaliga är berättelserna om Lithbergs förmåga som sångare, icke minst av folkliga gotländska visor. Hans uppskattade skicklighet som berättare profilerades på ett fascinerande sätt av hans gotländska dialekt. "Han förstod också att konstnärligt utveckla och tillvarataga möjligheterna i denna sin begåvning. En utpräglad mimisk talang och ett gott minne skänkte hans framställning denna dramatiska slagkraft och reproduktiva äkthet, som aldrig förfelade sin verkan och som kom honom så väl till pass i samlivet med människorna och i katedern", har Sigurd Erixon omvittnat.¹⁹

Hans omvittnade förmåga som föredragshållare har kanske ett samband med att han en gång i ungdomen uttryckt önskan om att bli skådespelare, något som fått hans mor att gråtande ligga vaken en hel natt. Den skötsamma folkskollärary familjen på Gotland kunde understundom hysa oro för den studentikose sonen, som aldrig tycktes bli färdig med studierna i Uppsala men istället deltog i ett glatt kamratliv. Värdigheten som representativ ordförande i otaliga sammanhang kunde Lithberg vid dukade bord komplettera med en studentaktig glädje. Hösten 1916, då han träkades ut av sina uppdrag vid Schloss Hallwil, skrev han till studiekamraten Sune Lindqvist:

"Det fröjdar mig att Du fortfarande har begär efter en bågare och Du kan inte tro hvad jag ibland längtar till pola-

ra trakter där de nu begynnande långa nätterna dåna i störtsjöar av alkohol m. m. . . . En natt drömde jag att jag var i Ganthem på Gotland och där i en gård som heter Hortviks [?], och där jag aldrig varit, men där det i min dröm var en krog, fick jag smörgåsbord och nubbe. Det gick svart för ögonen när jag skulle föra nubben till strupen. — Och då vaknade jag. Om jag åt åtminstone fått den stora supen. . ."

Vid sidan av Ambrosianis ungarlskollektiv vid Engelbrektskatan existerade ett annat, kanske ännu mer inflytelse-rikt, Artillerigatan 3 i hörnet av Storgatan, där Sigurd Wallin var husvärd och där Sigurd Erixon, Anders Billow, Gunnar Mascoll Silfverstolpe och många andra kortare eller längre perioder bodde. Sigurd Wallin förblev kvarboende där till 1968, då han avled. På tamburdörren fanns då alltjämt kvar som dörrskylt hans visitkort från sekelskiftets Uppsala "Sigurd Wallin fil. lic. av Södermanland-Nerikes nation".

Detta kollektiv kom att spela en viss roll i samband med den fest, som på förslag av Nordiska museets styresman Gustaf Upmark hölls den 24 januari 1918, då Nils Lithberg i konselj utnämns till professor. Händelsen har muntligt berörts någon gång men skymts av otaliga liknande händelser. Att dessa detaljer bevarats beror på att de nedskrivits av professurens skapare, Wilhelmina von Hallwyl:

Middagen intogs på Östermalmskällaren, Storgatan 5, emedan denna är känd för sitt goda smörgåsbord. Den bästa stämning var rådande, och de lärda herrarna utvecklade en aktningsvärd energi i att överträffa varandra med att berätta roliga historier. Efter middagen fortsatte man inne i kaféet, där senare Fil. Dr. Wallin och Amanuens Erixon slöto sig till sällskapet. Vid detta tillfälle skrev Doktor Wallin med hjälp av Fil. Doktor

¹⁹ Sigurd Erixon: Nils Lithberg. Ymer 1935, s. 83.

Upmark den artikel som dagen därpå infördes i Svenska Dagbladet. Sällskapet flyttade sedermera åter in i matsalen för att kunna få dricka ett glas vin med de senast anlända herrarna, som ej kunde få något drickbart, då enligt lustiga förordningar vin icke fick intagas i kafeet. . .

Efter en supé på restaurant Riche Birger Jarlsgatan 4 bröt man upp vid 12-tiden, dels för att bli kvitt journalisterna, som under tiden svårigen ansatt Lithberg, dels för att mera ogenerat kunna fortsätta samvaron hos Amanuens Erixson. Uppe hos Erixson "med X" hade man det synnerligen gemytligt och glädjen stod högt i tak. Man kom på idén att den nyutnämnde professorn skulle sjunga gluntarna af Wennerberg. Ur en garderob framletades en betydligt solkig studentmössa samt en gammal af ålder grön vorden regnkappa, som professorn ifördes. Sedan man nu sjungit gluntarna med mera samt pokulerat ordentligt till fram på småtimmarna, gjorde man emellertid så småningom uppbrott, och den nyblivne professorn tågade glad i hågen hemåt. Väl kommen till sin port skulle han taga fram sin portnyckel, men fann då till sin förskräckelse, efter att ha vändt ut och in på alla fickor, att nyckeln var spårlöst försvunnen. Slutligen efter mycket grubblande kom han emellertid underfund med, att han ej hade sin egen rock på sig utan var klädd i en gammal regnkappa och en smutsig studentmössa, ty han hade lämnat Erixson med X som han gick och stod. Ej underligt att han ej kunnat finna sin portnyckel! Nu fanns emellertid ingenting annat att göra än att vända om och försöka komma in hos Erixson och få sin portnyckel. Detta var emellertid lättare tänkt än gjort, ty då han kom till Erixsons port och ringde på klockan till portvakten, kom denne utrusande, och då han fick se professorn, som kanske just då ej verkade synnerligen förtroendeingivande på grund av den lånta stassen, började han överösa honom med overt. Professorn försökte då så gott han kunde på sin svärbegripliga gotländska förklara saken, men den uppbragte serberus ville absolut inte höra på, utan försökte helt enkelt köra ut professorn. Men då var det slut på dennes tålmod, han makade utan vidare undan den uppretade portvakten samt skyndade förbi honom uppför traporna. Som han emellertid ej kunde finna knappen till elektriska ljuset men väl alla möjliga andra knappar, som han tryckte ursinnigt så hade han ganska svårt att krängla sig upp i synnerhet som han var förföljd av portvakten. Denne försökte med hjälp av hissen att genskjuta honom så att det blef en formlig jakt genom huset. Då han emellertid ändtligen efter många knep för att undkomma portvakten lyckats få tag i rätt dörr, började han ringa och knacka så att han själf trodde att alla människor i huset skulle vakna. Erixson med X sof emellertid mycket tungt, ty han vaknade icke. Alltså återstod intet annat än att försöka komma ut ur huset utan vidare kontakt med portvakten, hvilket märkvärdigt nog lyckades. Lyckligt och väl utkommen på gatan

gick han åter hemåt i hopp om att möjligen en lycklig slump skulle låta någon af de öfriga hyresgästerna vara lika sena nattvandrare som han själf, och att han på så sätt skulle kunna komma in samtidigt. Detta hans hopp uppfylldes emellertid icke, ehuru han gick länge och väl utanför porten och väntade och ingenting annat återstod än att ta sitt parti och gå s. k. "brandvakt" återstoden af natten. Att försöka komma in på ett hotell var inte att tänka på, dels på grund av den sena timmen, och dels därför att han naturligtvis ej skulle bli emotagen på något ställe så pass avsigkommen som han för tillfället verkade. Lyckligtvis kom han då att tänka på Centralstationen! Han styrde alltså sina steg åt det hållet och uppnådde utan några äfventyr målet för sin vandring. Huttrande af köld i sin tunna kappa kom han in och fick till sin stora glädje syn på ett värmeelement, som han kröp så nära som möjligt. Överväldigad av trötthet som han var, slumrade han emellertid snart till med den påföljd, att han höll på att bränna upp sin lånta kappa. Där satt han nu tills kafeet öppnades, då han gick dit in för att få lite varmt kaffe i sig. Sedan blev klockan snart så mycket, att han kunde få köpa tidningarna. Då han gjort detta gick han åter tillbaka till kafeet, drack för andra gången kaffe med dopp samt läste om sin egen utmärkelse och log. Klockan hade emellertid nu blifvit så mycket, att det började komma folk, som förvånade tittade på honom. Han kände sig tämligen enkel och tackade sin lyckliga stjärna att han ej haft något porträtt att låna tidningarna dagen förut, ty då skulle folk som igenkänd honom fått åtskilligt att prata om. Hans porträtt stod ju dock redan infört i tidningarna. När han sedan vid 1/2 8-tiden kom hem, blev hans hushållerska helt förskräckt, då hon öppnade dörren, ty vid första ögonkastet kände hon ej igen honom utan undrade hvad det var för en individ, som var ute så tidigt på morgonen. . .²⁰

Lithberg kom genom vetenskaplig mångsidighet och personlig pondus att utnyttjas som ledande kraft i skiftande sammanhang. I den unga museimannaföreningen var han först sekreterare och senare ordförande trots att han lämnat yrket. Ehuru han var representant för ett helt nytt universitetsämne, kallades han som ordförande i Sällskapet för antropologi och geografi. Då Andréefynden från Vitön upptäcktes, blev det Lithbergs uppgift att leda tillvaratagandet av fynden, byggandet av An-

²⁰ Se not 18.

dréeutställningen och utgivandet av den stora boken om fynden. Hans mångsidighet sträckte sig inte bara till olika humanistiska vetenskaper utan också till naturvetenskaperna, icke minst förmedlat genom nära vänskap med Rutger Sernander under Uppsalatiden. Humanisten Lithberg blev därför ordförande även i Svenska Naturskyddsföreningen.

Lithberg var en ytterst mångsidig kulturhistoriker. Han var välutbildad förhistorisk arkeolog men gjorde sig tidigt ett namn även som framstående medeltidsarkeolog. Redan innan han disputerat i arkeologi började han publicera forskningar rörande allmogens materiella kultur men också rörande dess sedvänjor. Han blev en framstående kännare av allmogens hantverk och konstnärliga slöjder liksom framstående textilexpert. På det etnologiska fältet var han en av de första som påverkades av kulturkretsläran och inspirerad av denna lockades till jämförelser mellan olika kulturer. Bredden i hans lärdom framgår särskilt genom hans kalendarriska forskningar rörande tideräkning inom skilda kulturer. Hans huvudverk på detta område, *Computus*, med särskild hänsyn till runstaven och den borgerliga kalendern, utkom 19 år efter hans död, redigerat på ett lika mönstergillt som självupppoffrande sätt av fil. dr Sam Owen Jansson, vid sidan av Lithberg vår främsta kännare av denna ämnessfär.

I omfång utgör Lithbergs forskningar kring Schloss Hallwil dock hans största arbete. Förutom en del smärre skrifter utkom huvudverket åren 1924–1932 i sex digra volymer omfattande över 2000 sidor. Här sammanvävdes Lithbergs kunskaper om förhistorisk och

medeltida arkeologi med hans museala kunskaper om nyare tiders rika föremålsvärld. Avsikten var att analysen av fynden från detta centraleuropeiska kulturlager skulle tjänstgöra som en djupborrning i en kulturmiljö mellan medelhavsområdet och norra Europa. Genom att det enorma verket publicerades på svenska, har det merendels icke kunnat utnyttjas av europeiska forskare och genom att redan boktiteln ger sken av att forskningarna på något sätt varit begränsade till det berörda schweizerslottet, synes rönen icke alltid vunnit den uppmärksamhet de ur vetenskaplig synpunkt förtjänat.

Även om Lithbergs egen lärjungeskara var förhållandevis begränsad, kom han som föreläsare vid kurser och kongresser att fungera som en lärare och inspiratör i vida kretsar. Det är främst genom denna verksamhet han kom att framstå som en forskare av bredd och betydelse. Genom flera årtiondens verksamhet i Schweiz kom Lithberg att bli en av de mest beresta svenska kulturhistorikerna vid denna tid. Årligen företog han studieresor till skilda länders museer.

När Nils Lithberg valborgsmässoafton 1934 plötsligt gick bort, gavs som så ofta den plötsliga döden en förstorad dimension. Hans chef Andreas Lindblom yttrade: "Nils Lithberg var en ek i vars krona sägner och minnen susade. Man lyssnade, ty han var lärdare än vi alla. Ja, sedan Oscar Montelius tid har ingen svensk museiman besuttit en sådan humanistisk bildning. Han var en prydnad för Nordiska museet. Intet av den väldiga forskningsinstitutionens forskningsområden var honom främmande, på de flesta var han en auktoritet. Bredaxlad gick han genom livet, en

1600-talsgestalt. Han var andligen rak i ryggen och hade ett hjärta av guld.”

Johnny Roosval framhöll, att ”Lithberg var gotlänningen framom alla andra. Men han var samtidigt den store vetenskapsmannen, som förmådde att överblicka vidare perspektiv än vad som är de flesta förunnat i detta specialiseringsens tidevarv. Han var arkeolog, han var historiker, han var etnolog. Hans vetenskapliga arbete var universellt omfattande på ett sätt som påminner om renässansens och 1600-talets store.”

Begravningar utgjorde vid denna tid betydelsefulla tilldragelser. Lithbergs jordfästning ägde rum i Seglora kyrka. Med studenter bärande universitetets fanor och till musik av K. Flottans musikkår fördes den avlidnes kista i ett sorgetåg till Norra Blasieholmshamnen, varifrån kistan med ångfartyget Hansa fördes till hemön, ledsagad av talrika gotlänningar med landshövdingen i spetsen. Tilldragelsen återgavs i flerspaltiga artiklar i huvudstadspressen.

Sigurd Erixon har summerat Lithbergs gärning: ”Nils Lithberg har burit en högst betydande del av arbetet att lyfta upp den svenska folklivsforskningen och kulturhistorien på ett de moderna vetenskapernas plan. Han har varit en kraftigt stimulerande faktor under en jäsannde utvecklingsperiod, och genom hans insats kom folklivsforskningen att för första gången även i yttre hänseende nå fram till en viss jämnställdhet med de äldre och akademiskt erkända vetenskaperna.”²¹

Ingen har bestritt Lithbergs pionjärroll och banbrytande insatser på skilda områden. Men få har anat, vad det kos-

tat honom i personlig möda och uppföringar. Då Johnny Roosval skämtsamt brukade kalla Lithberg för ”Vita tvättbjörn” förklarade han detta med att Lithberg uppfyllde den beskrivning, som lästes på tvättmedelspaketet: ”Vita tvättbjörn arbetar medan du sover”.

Vid Lithbergs 50-årsdag hyllades han med en dikt, författad av Ernst Klein, skildrande honom som människa:

Bönder voro hans fäder. Hans egen håg
stod till jorden och det som i jorden låg.
Bröto de upp en gammal uppsalagränd,
låg en lundagata av spaden vänd
strax var studenten Lithberg där och nosade,
grävde och njöt, när den feta jorden osade...
...

Bonde, skeppare, klockare, präst och herre
Lithberg är allt det där och det som är värre.
Lithberg kan supa brännvin och dricka te,
vara svensk som tusan och europé.
När det behövs och gäller att fint begå sig
ser han ut som född med monokeln på sig.
Tro dock ej när han kommer i vita damasker,
att han ett ögonblick glömt, vad en kaffekask är!
Lithberg har verkliggjort den klasslösa staten,
helt naivt och utan program – den saten...

Att professuren kom till stånd beror såsom tidigare påvisats i hög grad på det gehör Lithberg hade särskilt hos grevinnan von Hallwyl. För professurens tillkomst fick han emellertid personligen betala ett mycket högt pris. Det har redan berörts att för professurens inrättande krävde donatorerna halvtidstjänst för Hallwylska museet. För att de gigantiska volymerna om schweizerslottet skulle bli färdiga nedlades undervisningen under större delen av 1920-talet. Mellan 1910 och 1932 var Lithberg årligen i stor utsträckning knuten till Hallwyls-uppgifter. Att ha förmått fullgöra detta är en mänsklig och vetenskaplig bragd. Redan 1916 skrev han härom till sin studiekamrat, sedermera

²¹ Se not 19, s. 89.

arkeologiprofessorn Sune Lindqvist:

”Det är jävligt att skriva konsthistoria och arkitekturhistoria och arkeologi, när omständigheterna drifvit in en på helt andra områden. Jag vet att detta blir det sista jag gör på detta område och att jag gör det på tjänstens vägnar. Numer synes också stämningen här ha ändrat sig så tillvida att man väntar något af boken. Nu sedan jag egentligen blott är dilettant på området. När jag började hörde det till mitt studiefält. Den andliga identitet som fordras för att

det skall bli något med det hela måste jag tvinga mig till. Och det är ett helvete...”

Skriverierna 1916 blev ingalunda det sista om slottet Hallwil utan han blev bunden vid uppgiften ytterligare 16 år.

Svensk folklivsforskning fick avstå från det mesta vad Lithberg kunnat skänka ämnet, därför att han var hederlig nog att genom sitt arbete avbetala donationen till den första professuren i ämnet.

Summary

Wilhelmina von Hallwyl and Nils Lithberg: On the Creation of the Chair in Nordic and Comparative Folk Life Studies in Stockholm in 1919

Wilhelmina Kempe, born in 1844, was in the 1860's the heiress to one of Sweden's largest fortunes. In 1865 she married Count Walther von Hallwyl from Switzerland. During the late nineteenth century the von Hallwyls were responsible for many donations, both large and small, to The Nordiska museet in Stockholm. The countess, especially, possessed a burning interest in cultural history, which, among other things, found expression in her financing of basic research concerning *Schloss Hallwil* in Switzerland, the ancient seat of her husband's family. After the construction of the couple's home in Stockholm on Hamngatan 4, the so-called Hallwyl Palace (*Hallwylska palatset*), she began to build up outstanding private collections. Today the home is a museum, a monumental example of patrician home from the turn of the century.

In 1910 Wilhelmina von Hallwyl became acquainted with a young archaeologist, Nils Lithberg (1883–1934), who was recommended to her as a suitable leader for the excavations in Switzerland. Their collaboration lasted many years and developed into a warm friendship. Lithberg came to work for decades with the history of *Schloss Hallwil*. With the support of the countess, Lithberg was able to complete his academic studies and in 1914 received a doctorate in archaeology from Uppsala University.

During the second decade of the twentieth century the leadership of The Nordiska museet had considered the idea of establishing a professorship directly connected to the museum with the collections there as the major material for research. At that time Nordic ethnology was not represented by a professorial chair at any of the Swedish universities. In 1918 Professor Isak Gustaf Clason, the Chairman of the Board for The Nordiska museet and the architect who had designed both The Nordiska museet and Hallwyl Palace, contacted Countess von Hallwyl to enquire if the family would be willing to sponsor a chair at The Nordiska museet. After a period of consideration during which Wilhelmina von Hallwyl supported the idea but her husband was more doubtful, the couple decided to make the donation. One condition, which The Nordiska museets leadership had apparently used as a means of persuasion, was that Nils Lithberg, the family's assistant in their investigations in archaeology and cultural history, would become the first holder of the chair. Originally the terms *Nordic Ethnography* and *Nordic and Comparative Cultural History* were discussed before the chair received the designation, *Nordic and Comparative Folk Life Studies*. The letter authorizing the donation was dated November 30, 1918, the birthday of the founder of The Nordiska museet and *Skansen*, Artur Hazelius.

The donors added one further stipulation: that Nils Lithberg could use twenty hours per week for cataloging and conducting research for the von Hallwyl family, which meant that the professorship was in practice only a half-time position.

Nils Lithberg was born and brought up on Gotland, and throughout his life he maintained a very strong interest in the cultural history of his home island. He was a man of many talents. He possessed a gift for analysis, as well as for effective administration, which meant that he came to figure in many contexts, even outside his special field. He also possessed the temperament of an artist, with musical talent and a well-devel-

oped narrative skill. His education was in archaeology, but his major interest was in the peasant culture of Gotland. He was knowledgeable in the fields of crafts and textiles and was a specialist in research concerning calendars and the calculation of time in various cultures. Methodologically, he attempted to apply the geographical perspective of the German *Kulturkreis* school to his material. His largest publication, the six volumes on *Schloss Hallwil* (1924–1932), was written in Swedish and has therefore not received the international appreciation which this work, which is learned and rich in perspective, deserves.

(Translation: Marie C. Nelson)

Etnologer i pärbärrarland

Av Orvar Löfgren

Lena Gerholm: Kulturprojekt och projektkultur. En fallstudie av en kulturpolitisk försöksverksamhet. Diss. English summary. Liber. Stockholm 1985. 179 s.

Birgitta Conradson: Kontorsfolket. En etnologisk studie av livet på kontor. Diss. English summary. Nordiska museets Handlingar 108. Stockholm 1988. 285 s., ill.

Det vardagsgrås utmaning

Herr Medelvensson är vanligen en korrekt och tillknäppt ämbetsman i reglerad befordringsgång och fiskbensmönstrad kostym eller kanske en färglös kontorist, utrustad med en stor portion fantasilöshet och ett perfekt städad skrivbord.

Denne mytiske manlige symbol för svensk lagom- och tråkighet placeras gärna i det diffusa sociala skikt som ömsom kallats mellanskikt eller medelklass. Längre var detta mellanland terra incognita för etnologer. Trots att alltfler av oss under 1970- och 80-talen fick intresse för studier av kultur och klass i svenskt 1900-tal, så var det först och främst borgerskap och arbetarklass som lockade till analys. Valet av undersökningsobjekt styrdes ofta av en önskan att finna klara profiler och starka kontraster, de mera vardagsgrå grupperna mellan de skarpa polerna kom därför att behandlas ganska styvmoderligt. Kanske låg dessutom livet i pärbärrarland alltför nära vår egen etnologiska arbetsmiljö, det var annorlundaheten vi var på jakt efter.

I det följande kommer jag att diskutera två etnologiska avhandlingar som försökt råda bot på denna brist, två avhandlingar som i övrigt har

mycket olika intentioner, uppläggning och utformning, men som förutom intresset för tjänstemannavärlden delar vissa kulturteoretiska perspektiv. Min avsikt är inte att mäta dem mot varandra utan att granska några olika möjligheter att närma sig livet bland dokumentskåp och diarielistor.

Projektsverige

Kanske kommer 1970- och 80-talen att gå till historien som de många projektens storhetstid. Runtom i statliga verk, kommuner, landsting och folkrörelser har man ägnat sig åt utvecklingsprojekt: här tar man tag i verkligheten, drar igång, startar upp...

Det är denna värld Lena Gerholm skildrar och hon påpekar hur det tidbegränsade projektet på sätt och vis har blivit administratörernas och beslutsfattarnas motsvarighet till näringslivets snabba klipp. Till skillnad från den vardagsgrå ämbetsmannalunken, där man förvaltar, handlägger och sammanställer, så symboliserar projektet innovativt tänkande, kreativitet och handlingskraft. En framgångsrik karriär kan idag få formen av en klättring från projekt till projekt i ett samhälle som gärna definieras som *förändringsvänligt*.

Mängden av projekt har även skapat en betydande efterfrågan på samhälls- och kulturvetenskaplig arbetskraft i form av *projektutvärderare* och det var som sådan Lena Gerholm ursprungligen anställdes av Statens Kulturråd.

Kulturrådet hade i samarbete med Studieförbundet Vuxenskolan initierat ett projekt kallat *Kultur i boendemiljö*, och bakom denna idé anas den försiktiga jämviktsideologi som måste prägla en myndighet som Kulturrådet. Man hade i samarbete med ABF genomfört projektet *Kultur i arbetslivet* och nu kom ett studieförbund med annan politisk hemvist med en propå om stöd för utvecklingsarbete. Tanken var att bedriva uppsökande arbete i bostadsområden och aktivera eftersatta grupper genom olika kulturaktiviteter – att skapa gemenskap och samhällsengagemang via kulturen. Man valde så sex olika orter för försöksverksamheten, från norrländsk glesbygd till en förort i Göteborg. Kultur skulle bli ett medel för samhällsförändring, ett motgift mot mycket av tidens onda: ensamhet och främlingskap, kommersialism och utslagning, bristande kontakt mellan grannar och generationer.

Efterhand som Lena Gerholm engagerade sig i

det praktiska arbetet, intervjuade bybor och radhusfolk, deltog i sammanträden och läste PM, greps hon av insikten att det var två mycket olika verkligheter hon rörde sig i. Ute i lokalsamhällena ordnade folk hembygdsgårdar, höstmarknader, studiecirkel och spelade amatörteater ungefär på samma sätt som man tidigare gjort. Det var till största delen samma gamla aktiva föreningsmänniskor som höll i trådarna. Hos projektledningen i Stockholm var bilden en annan: här såg man samhällen i förvandling, tunnbrödsbakandet blev ett första steg mot ökat samhällsengagemang.

START:
Två verkligheter?

Det som började som en traditionell utvärdering förvandlades efterhand till något annat och viktigare än rapportskrivning. Ur den ursprungliga arbetsuppgiften växte en avhandling fram med ett dubbelt syfte eller som författaren formulerar det: "Denna studie har två syften. Det främsta är att skildra hur det kan gå till när vi konstruerar och skyddar våra verklighetsbilder. Med Kultur i boendemiljö som exempel belyser jag hur vissa allmänna kognitiva processer verkar... Men syftet är också att beskriva och förklara projektets konkreta resultat på den lokala nivån."

Detta är alltså en avhandling där kursen lades om radikalt under arbetets gång, vilket ibland skapar en viss vacklan i texten – det gamla utvärderingssyftet dröjer sig kvar samtidigt som fokus förskjuts mot en mer generell kunskaps-sociologisk diskussion.

Skildringen av projektkulturen kan vi känna igen från många andra hörn av samhället, inte minst vår egen akademiska vrå. Här finns en önskan om att få den egna verksamheten att framstå som både handlingskraftig och nyskapande. Här handlar det om planmässig förändring och välorganiserad kreativitet. Projektspråket får därför en viss övertalande kärvhet: man frigör potentialer, undanröjer hinder, aktiverar, hanterar gemenskapsbiten och greppar problemen. I bakgrunden anar man en kärnsvensk tilltro till alltings rationalitet och planerbarhet, men även en viss oro inför de spontana och oorganiserade initiativen.

Lena Gerholm ger en fin beskrivning av denna besvärande vilja att handla och förändra. I den projektvärld hon skildrar sjuder det av aktivitet. Här dras fotokopior, distribueras PM, talas i te-

lefon, ordnas sammandragningar och projekt-möten – här avrapporteras, utvärderas och smids nya planer. Här händer det ständigt något: etappmål efter etappmål avverkas.

Men den andra verkligheten – där ute – stretar emot. Borta i asfaltdjungeln eller glesbygden har man sin egen rationalitet, sina egna intressen och sin egen vardagskultur: "vi pratar inte om kultur, vi gör saker". Gemenskapens villkor bestäms av den sociala tillhörigheten, liksom intresset för bygdens kulturarv. Det somliga bybor ser som den gamla goda tiden är för andra minnen om den gamla onda tiden. Här finns ingen självklar intressegemenskap eller ens alltid en önskan om fler grannkontakter.

Hotbilder och motbilder

Den kulturkrock Lena Gerholm skildrar har långa anor. De skiftande föreställningarna om kulturpolitikens målgrupper speglar på många sätt de intellektuellas självförståelse. Vi rör oss här med en speciell framställningsform, en genre om man så vill, där hot- och motbilder målas upp. Begreppspar som "aktiv och passiv", "rika och torftiga upplevelser", "kultur och okultur" eller definitionen på "eftersatta, resurssvaga eller underprivilegierade grupper" kan laddas med högst varierande ideologiskt innehåll i olika tidslägen och situationer, men de utgör även en retorisk tradition. I diskussionen av denna kulturkrock hade man önskat en något vidare utblick och historiskt perspektiv, eftersom projektet *Kultur i boendemiljö* bär på ett segt traditionsarv i form av det distributionstänkande som länge sett spridning av kultur främst som ett kommunikationsproblem: bättre information, mer skolning och effektivare övertalning.

Men motståndet mot att bli objekt för kulturspridning eller uppsökande verksamhet har även en klassaspekt: det är inte bara en fråga om en krock mellan två världsbilder utan även olika sociala erfarenheter och intressen. Bakom de sociala handlingsmönster som etiketteras privatisering, familism eller konsumism kan även dölja sig ett försvar: en önskan om att uppnå autonomi och skydd från insyn åtminstone på vissa av vardagslivets arenor, ett behov av att värja sig för alla goda råd och förnuftiga förslag till en rikare fritid. Framförallt finns det, tror jag, en stark lyhörddhet för inslag av patriarkalism i dessa den intellektuella medelklassens budskap till "vanligt folk". Det handlar här om övertoner som fram-

träder tydligare för budskapens mottagare än för sändarna.

I sin analys av hur hotbilderna konstrueras i projektarbetet visar Lena Gerholm hur ett och samma samhälle kan skildras på högst olika sätt. I projektbeskrivningarna möter vi bilden av ett Sverige i kris: söndertrasade familjer, vilsna barn, normupplösning, Dallaskult, främlingskap i betongghetton och isolering i glesbygden. Frågan är inte i vilken utsträckning denna bild är sann eller falsk – det intressanta här är att den ingår i en bestämd genre och i hög grad är en kulturell projektion som berättar om de intellektuellas oro och samhällsbilder. Genom krisbilden definierar kulturarbetarna sin uppgift och sina mål.

Analysvägar

Materialet för denna studie av två världar är av högst skiftande karaktär. Först och främst författarens egen medverkan (efterhand mer förvandlad till rollen som den tigande observatören) i projektarbetet, vidare ett omfattande intervjumaterial från de olika projektorterna (detta material diskuteras alltför kortfattat men omfattar totalt 231 intervjuer, varav 63 gjorts av Lena Gerholm och de övriga av etnologistudenterna), och så det flöde av skrivmaskinsord som projektet efterhand avsatt: mötesanteckningar, PM, projektbeskrivningar, lägesrapporter etc.

Det är ett brokigt material, men det behandlas både varsamt och kritiskt. Även om författaren är alltför sparsam med etnografiska miljöskildringar, så kännetecknas framställningen av en god balans mellan empiri och teori.

De verktyg Lena Gerholm valt för sin analys har främst hämtats från den fenomenologiska och kunskapssociologiska traditionen: här möter sociologer som Peter L. Berger och Jack Douglas kulturanthropologer som David Schneider och Clifford Geertz. Den senares begreppspar "modell av och modell för" har en central plats i avhandlingen, som i hög grad behandlar hur normativa bilder av hur verkligheten *bör* vara glider över i uppfattningar av hur världen *är*.

En fara i den typ av fenomenologisk analys som Lena Gerholm utfört är en viss analytisk närsynthet – man ser inte skogen för bara träen – det krävs en balans mellan det tolkningsarbete som sönderdelar det sociala livet i situationer, strategier och skilda aktörsperspektiv och det förenklande men syntetiserande fågelperspek-

② ←

tivet som söker att finna sammanhang och strukturer. Annars riskerar vi att få det som Richard Sennett en gång kritiserade Erving Goffmans interaktionism för: "it is all scenes but no plot".

Jag ser två vägar längs vilka Lena Gerholms kulturanalys kunde ha fördjupats och förankrats. Den första handlar om en ännu starkare djupborrning i texterna: Lena Gerholm gör visserligen en bra analys av språkbruket i Projektsverige, men denna analys kunde ha för-tätats och framförallt syntetiserats ett gott stycke till. Ord, begrepp, vändningar, stilarter tål att vändas, vridas och begrundas ännu mer och även länkas till varandra. Vad är det för världsbild vi möter runt konferensbordet? Vilka kungstankar och bärande element återfinns här, vilka grundläggande klassifikationer av människor, handlingar och fenomen existerar? Diskussionen av ordpar som aktiv/passiv, goda/onda samhällskrafter, lödig/torftig kultur, medvetenhet/omedvetenhet (eller falsk medvetenhet), fattiga och rika upplevelser, kunde ha fördjupats, liksom analysen av de besvärjande ritera och de handlingskraftiga verben eller de sakrala orden (som "folkrörelse" och "jämlighet"). Andra bärande element som kunde ha diskuterats utförligare är de ideologiska grundtankarna om vikten av förändring (helst planerad sådan), den strikta mål-medel rationaliteten, den försiktiga kulturpolitiska balansgången (en slags kulturpolitisk saltsjövadsanda) med kompromisser och konfliktundvikande.

En sådan syntetiserande ambition, där djupborrning och mönstersökande kombineras, kunde så ges en betydligt starkare *kontextuell förankring* – ett fågelperspektiv där Projektsverige ses i relief till samhällssituation och tidsanda. Detta är nämligen inte vilken intellektuell subkultur som helst: den är för det första mycket svensk och förvisso ett barn av 70-talet. Samma världsbild och besvärjande handlingsplaner ekar i andra samtida projekt, från Ungdomsrådets "Ej till salu" till Framtidssekretariatets scenarier. Detta samhällsklimat låter sig först fångas när ett projekt som Kultur i boendemiljö sätts i ett större historiskt och samhällsligt sammanhang.

En sådan ambition hade dock delvis krävt andra teoretiska verktyg och det är här man kan efterlysa vidare utblickar mot annan forskning kring de intellektuellas sociala och kulturella ambitioner, deras skiftande samhällspositioner och roller.

Min poäng är inte att Lena Gerholm borde ha skrivit en annan avhandling eller att hon skulle ha givit sig ut på tunn is i luftiga generaliseringar, utan snarare att hon tydligare skulle ha diskuterat *både* det specifika och det mer allmänna i den projektvärld hon studerat. En sådan ambition skulle ha ökat generaliseringsgraden och även öppnat läsarens ögon för vidare utblickar och kopplingar.

Mot denna önskan kan man så ställa det faktum att Lena Gerholm skrivit en bra avhandling, en ovanligt mogen avhandling. Bristerna i den är främst ett resultat av arbetets omorientering från en klassisk utvärderingsstudie till en kritisk granskning av den speciella, intellektuella subkultur som Projektsverige utgör. Dispositionen är inte tillräckligt genomarbetad, det finns flera exkurser och sidoblickar som gör att man ibland tappar den röda tråden i framställningen. Författarens försiktighet, som i mångt och mycket är en dygd, leder på sina håll till ett alltför flitigt citerande, ett behov att hänvisa till teoretiska auktoriteter, som här och där kan ge framställningen en viss stelbent, didaktisk ton, vilket förstärks genom det alltför flitiga bruket av kursiveringar (för övrigt ett vanligt otyg i dagens avhandlingar).

Jag kritiserar detta därför att jag tycker att Lena Gerholm i sin avhandling inte har behov av ideliga referenser till det breda och ganska heterogena kunskapssociologiska fältet (och speciellt då dess fenomenologiska gren). Hon står bra på egna ben. Försiktigheten blir på andra ställen i avhandlingen en dygd, här möter vi en klok författare, inte bara med en bred teoretisk beläsenhet utan även en förmåga till självständig analys och en vaken, kritisk och reflekterande blick, som inte kastar sig ut i övertolkningar.

Etnologen i samhällsdebatten

Det finns även vissa forskningspolitiska slutsatser att dra av Lena Gerholms avhandlingsarbete. Här får vi en analys av farorna i den utvärderingsforskning, där gränserna mellan hur verkligheten *är* och hur den *borde* vara blir flytande. Genom sin kritiska granskning av både den egna rollen och projektets önskan att utvärdera sig självt har hon skapat lärdomar som bör komma andra tillgodo, eftersom utvärderingsstudien är en arbetsuppgift som alltfler etnologer ställs inför.

För det andra behandlar denna avhandling ett

ämne som är politiskt känsligt. En studie som denna kan brukas och missbrukas på många sätt. Att flera i Kulturrådet känt sig trampade på tårna är föga överraskande. Detta är även en följd av det kulturanalytiska perspektivet, som i sig gärna får en ironisk biton i försöken att exotisera och skapa analytisk distans. Lena Gerholm är medveten om denna fara, när hon konstaterar att "kulturvetenskapligt arbete på sätt och vis ofta är oräddvinst mot dem som utsätts för granskning". Vridandet och vändandet på utsagor och textbitar, som skrivits för andra målgrupper och kanske i all hast, kan skapa en ofrivillig komik. Kulturrådet kan bli ett alltför lättfångat byte. Detta dilemma brottas de flesta av oss med som sysslar med liknande studier.

Lena Gerholms avhandling har även blivit ett slagträ i den kulturpolitiska debatten på ett sätt som jag knappast tror författaren har önskat. I en recension av boken i Svenska Dagbladet använder Lars Gustafsson den för ett svavelosande angrepp på svensk kulturpolitik. Han talar om hur ytterligare anslagsmiljoner säkert kommer att pumpas in i nya byrådirektörsposter i kulturbyråkratien, "i ett land där arbetslösa ungdomar svälter", där kulturhistoriska minnen förfaller och konstnärer och författare drivs i exil...

Kanske hade Lena Gerholm kunnat förekomma denna reaktion just genom att betona i vilket sammanhang analysen bör ses. Hennes studie är förvisso inte ett sedvanligt angrepp på skrivbordspampar i byråkratsverige — de skrämselfäsen som många intellektuella älskar att distansera sig från. Denna avhandling handlar inte om "dom där", den handlar snarare om oss: vi som rör oss hemtamt bland ordbehandlare, idescenarier, åtgärdspaket, konferenser och handlingsprogram och som vanligen etiketteras "intellektuella" och då med underbeteckningen "knutna till förvaltning och undervisning". Vi finns likaväl på Kulturrådet som på University of Texas. Det är vårt förhållningssätt till världen som Lena Gerholm närmar sig, våra försök att med ordets makt skapa och försvara våra bilder av vad som händer "därute i samhället".

Kontorsfolket

Birgitta Conradsons avhandling är en studie av en arbetsplats, här kallad försäkringsbolaget Liv-linan under perioden 1920–1980, men denna monografiska undersökning är infattad i ett betydligt vidare komparativt perspektiv, med ut-

blickar bakåt i tiden och utåt till andra kontorsmiljöer. Livet på Liv-linan är medlet, inte målet för en studie med dubbla syften, dels att "beskriva en för vårt sekel helt ny och dominerande yrkeskategori, nämligen kontorsfolket, dess arbete och yrkeskultur" och dels att göra en kulturanalys: "kontoret eller snarare dess kultur har jag använt som en analytisk sond".

I en med några undantag väldisponerad och välskriven framställning får vi följa kontorssamhällets framväxt med en klargörande återblick på 1800-talets kontors- och ämbetsmannamiljöer och en diskussion av de viktigaste förändringarna i 1900-talets kontorsarbete. I de två inledande kapitlen *Bilder av tjänstemannen* och *Det lockande kontoret* skildras de olika stereotyper och föreställningar om kontorslivet som funnits ute i samhället, i medier som film och skönlitteratur såväl som bland forskare och bland de blivande tjänstemännen själva: drömmarna om kontorsarbetets små och stora vinster. Så följer en presentation av den studerade arbetsplatsen, det expanderande försäkringsbolaget Liv-linan som 1928 flyttar till Stockholm. Här ligger fokus på företagets expansions- och stabiliseringsskede under 30- och 40-talen.

Det symbolladdade kontoret är tillsammans med det följande kapitlet *Det komplexa kontoret* avhandlingens längsta och bästa. Här analyseras kontorets subtila värld av gränser, regler och distinktionsmarkörer i olika kulturella register, från klädseln och den fysiska miljön till tilltals- och umgängesformer, tal- och skriftspråk. Det är här vi möter kontorets vardag i en närgående analys av symboliska budskap, skrivna och oskrivna regler.

Det komplexa kontoret behandlar den sociala och kulturella differentieringen i kontorslandskapet: hierarkierna med deras finstilla distinktions- och positionsmarkeringar, de olika delkulturerna som profilerar sig mot varandra. Här finner vi det klassiska herrgårdsmönstret att chefen blir något av en kultfigur, både stälman och patriark, medan avdelningscheferna har rättarens otacksamma roll: den konkreta övervakningen och ordregivningen. På ett bra sätt problematiseras kontorsfolkets tysta normalitet genom en diskussion kring två grupper med avvikande kulturmönster: springpojarna och de kvinnliga präglerskorna — grupper som båda utmanar gränser och tabun i kontorets värld.

Vidare granskas även på ett utmärkt sätt köns-

kampen på kontoret och den kvinnliga underordningens och resignationens mönster.

Kapitlet *Det moderna kontoret* behandlar de stora strukturförändringarna efter 1950. Med några pedagogiska exempel på olika karriärförlopp diskuteras de ökade generationsmotsättningarna i kontorets värld, vilka skapas i takt med att kravet på nya kunskaper och färdigheter ökar. Somliga av de äldre förmår anpassa sig och fortsätta avancemanget, andra får se hur de "nya unga lejonerna" med bättre utbildning skyndar förbi i karriären.

Här ges även en utförlig dokumentation i ord och bild av 1980-talets kontorsmiljö, liksom en diskussion av den eviga frågeställningen "var det bättre förr". Till sist berörs en fråga som aktualiserats tidigare, nämligen hur kontrollen över arbetet förändrats, hur nya former av både kontroll och frihet ersätter gamla.

Metod, material och framställning

Författaren ger en god och ganska rikhaltig presentation av tidigare forskning inom fältet, inte minst av de två intressanta pionjärerna inom tjänstemannaforskningen, Fritz Croner och Siegfried Kracauer.

Även om kontorsfolket är styvmoderligt behandlat saknas det inte etnologiska föregångare. Det är uppenbart att Billy Ehns och Gösta Arvastsons arbetslivsstudier varit viktiga inspirationskällor, men jag saknar en utförligare diskussion av Lena Gerholms avhandling, som måste ha varit en god hjälp för författaren, liksom Margareta Stigsdotters lilla men djupborrande analys av "den långa vägens män" i *Modärna tider*. Kanske kan dessa utelämnanden ursäktas med att en avhandlingsförfattare har svårt att vara riktigt generös mot dem som samtidigt arbetar sig fram längs parallella spår.

Detta är en avhandling som bygger på en bricolage-metod, på ett ofta kreativt kombinerande av högst olika materialtyper: från livshistorieintervjuer och memoarcitat till kontorsreklam och möbleringsinteriorer. Denna bredd i materialet avslöjar dels att avhandlingen haft en ganska lång produktionsstid – nya materialtyper, nya excerpter och idéer har undan för undan fogats till undersökningen – men även att författaren är en museiräv med blick för vardagstingens symboliska betydelse. Det omfattande intervjumaterialet kunde nog i sig ha burit en avhandling, men det blir nu en styrka att olika materialtyper

kan komplettera varandra. De livshistoriska intervjuerna kunde gott ha diskuterats mer utförligt, läsaren undrar t ex vad övervikten av "gamla trojänare" och den långa vägens män och kvinnor betyder för bilden av stabilitet och kontinuitet. Hoppjerkor och karriärklättrare finns oftast inte kvar i Liv-linans seniorlag.

Detta är svensk etnologis mest (och bäst) illustrerade avhandling och bildmaterialet utgör inte bara en viktig del av dokumentationen, utan används även i argumenterande syfte för att understödja analysen. Just därför kan man önska en diskussion av bildens roll i forskningsprocessen. Medan grannämnen som antropologi och historia närmast utmärks av en bildpuritanism så har bilden en lång tradition i etnologiska framställningar. Det intressanta är att den på senare år har blivit en integrerad del av framställningen snarare än lite glasyr på tårtan. Denna tendens kräver viss eftertanke. Hur använder vi som etnologer bilder i kulturanalysen?

Teori

I inledningskapitlet presenteras författarens inspirationskällor och avhandlingens teoribakgrund. Detta kapitel är avhandlingens svagaste, inte minst därför att det får karaktären av forskningskatalog – här hänvisas till inspiration från (nästan) alla och envar, Bachtin, Barthes, Berger, Bourdieu, Braverman o.s.v – en tendens som Conradson inte är ensam om bland avhandlingsförfattare. I takt med att teoretiseringskravet höjts i etnologiska avhandlingar skapas ibland en rädsla över att inte vara beläst eller teorimedveten nog, vilket som i detta fall leder både till övercitering av skilda auktoriteter och till alltför påklistrade teoripresentationer, som sedan inte integreras eller diskuteras i den efterföljande diskussionen. Så presenteras till exempel Thomas Højrupps relevanta livsformsanalys utförligt, men vi får aldrig veta i vilken utsträckning den utnyttjats i den efterföljande analysen. Avhandlingen skulle ha vunnit på en betydligt stramare och mer selektiv teoripresentation.

Även om författaren hänvisar till många teoretiska förebilder är studien främst formad av en fenomenologisk och interaktionistisk tradition. Bäst fungerar detta teoretiska perspektiv i en kulturanalytisk närläsning och symboltolkning av kontorets vardag och i konfrontationen mellan olika bilder, perspektiv och situationsdefinitioner hos kontorets olika grupper. Den fenome-

nologiska inspirationen leder dock på sina ställen till en överdriven fokusering på "hur det skulle ha kunnat vara" — en nästan koketterande försiktighet som skymmer det faktum att stora delar av avhandlingen faktiskt beskriver mycket konkret hur den vardagliga praktiken såg ut: det är inte bara reflekterandets utan görandets värld vi möter.

Det historiska perspektivet fungerar som en viktig del av analysen: ett försök att göra en ren samtidsanalys av 1980-talets kontorsvärld hade troligen varit betydligt svårare; nu skapar jämförelserna mellan 30-talets då och 80-talets nu en mycket tydligare bild, samtidigt som avhandlingens tyngd — både i analytiskt och textmässigt avseende — ligger på den äldre epoken. Framställningen blir både tunnare och mer beskrivande när vi närmar oss nuet.

Liksom hos Lena Gerholm skulle genomslagskraften i Birgitta Conradsons diskussion ha ökat om hon funderat mer över det specifika och generella i livet på Liv-linan. Genom att klarare försöka ringa in det typiska för kontorsarbetet just i försäkringsbranschen skulle, paradoxalt nog, den generaliserande kraften i framställningen bli större. Liksom bankvärlden ter sig denna bransch som en ganska sakral (och kanske traditionsbemängd) verksamhet. Hur hade kontorslivet tätt sig om valet fallit på en grosshandlarfirma med flitiga kundkontakter, stressade leveranser och tuffa försäljare eller på kontorsavdelningen i en storindustri?

Hierarkier och distinktioner

Ett centralt tema i avhandlingen rör de sociala gränsdragningarna inåt och utåt i kontorsvärlden: här finns ett stort behov av att dra skarpa gränser nedåt, mot handens arbetare, men även en besatthet av gränser inom den egna yrkeskåren. En av avhandlingens stora förtjänster är den insiktsfulla diskussionen av hur sådana positions- och klassmarkörer utformats och tillämpats: i klädsel, umgängesritualer, självbilder och motbilder. Författaren för en mycket bra diskussion kring *förmerskapet*: det symboliska kapital underbetalda kontorister samlade och exponerade gentemot arbetargrupper.

Om gränserna nedåt alltså var mycket tydliga var gränserna uppåt mer diffusa. Författaren har ambitionen att diskutera kontorsvärldens relation till den borgerliga kulturen. Hon lyckas bättre med att visa vilka borgerliga värderingar

och ambitioner som genomsyrade kontorslivet än att placera in kontoristerna i borgerlighetens eller medelklassens interna hierarkier. Hon visar fint vilket omtyckt karikatyrobjekt kontorslivet var för medelklassens intellektuella, men samtidigt får vi inte riktigt grepp om vilken slags borgerlighet som hamnade på kontor och hur den centrala spänningen mellan näringslivs- och utbildningsborgerskap påverkade både kontoristernas självbild och deras sociala rekrytering. På kontoret finns många drag som går igen i mellankrigstidens nya medelklassideal: vikten av att inte utmana, visa smidighet, vara neutral och färglös. Å andra sidan framställs mellankrigstidens kontor som en nästan viktoriansk värld, besatt av plikt-moral och ordningsamhet. Här hade behövts vidare utblickar mot det svenska klassamhällets omvandling under undersökningsperioden. På sina ställen blir framställningen alltför fokuserad på kontoret som en värld för sig: en skuta som ligger i samhällets och den ekonomiska utvecklingens lugnvatten.

Bäst är diskussionen om distinktionens högt uppdrivna konst: om att veta sin plats i hierarkin, om kampen för avancemang. Birgitta Conradson visar hur tillsynes triviala detaljer får stort symbolvärde i denna kamp: vem stiger in var utan att knacka, vem får stänga dörren om sig eller ha familjeporträtt på skrivbordet, vem lägger bort titlarna, vem kan klä sig mer nonchalant eller röra sig fritt? Just gränserna mellan privat och offentligt blir mycket laddade och prestigefyllda och på sina håll önskar man en ännu mer närstående analys, som tex i diskussionen om skrivbordslådan som ett privat territorium. Vad finns i detta privata revir, vilka ting symboliserar världen utanför och vem har lov att låsa eller öppna en sådan låda?

Mycket bra är även diskussionen om krockarna mellan klass- och könsgränser och den kvinnliga underordningen. Könet är en bärande princip i kontorsvärldens organisation och författaren beskriver vilka subtila strategier som kunde utvecklas för att hålla kontorets damer på plats, men även hur kvinnor kom att kontrollera andra kvinnor — detta var en värld där mycket små avvikelser i kvinnorollen tolererades.

Maht och vanmaht

Avhandlingens andra centrala tema rör makten över arbetet: övervakning och frihet. Den kontrollbesatthet som ofta fanns på svenska kontor

ända fram till 1960-talet ter sig både skrämmande och komisk: här förekom en ständig exercis med punktlighet och ordningsamhet. Kanske borde författaren i högre grad analyserat hur ett sådant kontrollsystem motverkar sig självt, hur makten gör sig vanmäktig. I en överkontrollerad miljö kan en stor del av de anställdas energi riktas mot att lura systemet, att skapa egna frizoner. På Liv-linan utvecklades ett intressant skvallrande, smusslande och smygande.

Frågan kring makten över arbetet blir även temat för avhandlingens avslutande diskussion. Här faller författaren för snabbt in i en teknologisk determinism och ställer frågan om hur "den enorma tekniska förändringen" (främst då data-tekniken) förändrat oss. Betydligt mer nyanserad är hennes diskussion om frihet och ofrihet, förr och nu. Här visar Birgitta Conradson att trotjänarnas bild av "hur det var bättre förr" lätt blir en del av en moralisk argumentation, främst riktad mot den unga generationen. Samtidigt påpekar hon riktigt att det som idag kan te sig som nya friheter även rymmer nya kontrollmöjligheter. Med ett begrepp lånat från Billy Ehn diskuterar hon "ytan av frihet" bakom vilken mer subtila kontrollmekanismer kan dölja sig i dagens informella och frifräsiga kontorsmiljö. Man kunde även vända på steken och konstatera att det i den äldre kontorsmiljön fanns en "yta av ordning", i skydd av vilken personalen ofta tog sig stora friheter.

Denna avslutande diskussion kunde ha stramats upp till en syntes, något som man nu saknar i denna omfattande avhandling. Birgitta Conradson har haft ambitionen att göra många ting med sin kontorsstudie men inte riktigt mäktat att samla upp alla trådarna till slut eller fullfölja de många uppslagen från inledningen, liksom att skapa en bättre integration mellan teori och empiri.

Avhandlingens styrka ligger i den säkra och idérika dokumentationen av en arbetsmiljö: en genre där Birgitta Conradsons avhandling kommer att vara förebildlig. Hon har en fin förmåga att fånga stora sammanhang via små detaljer, att i bästa mening vara en bricoleur, en kreativ kombinatör och en övertygande etnograf med blick för det vardagsgrås betydelse. Hennes avhandling är rik på uppslag och exempel – något som gör att man har lust att återvända till den.

Två Stockholmsavhandlingar?

Inledningsvis konstaterade jag att detta var två mycket olika avhandlingar. De närmar sig högst olika miljöer i prämbärande med skiftande målsättningar. Gemensamt har de ett grundläggande teoretiskt perspektiv, som växt fram ur intresset för interaktionism och fenomenologi bland Stockholmsetnologer.

Nu bör man vara mycket försiktig med att tala om regionala skolbildningar i svensk etnologi. Våra doktorandseminarier rymmer ganska brokiga intressen och teoretiska profiler. Lena Gerholm och Birgitta Conradson delar båda intresset för hur bilder av verkligheten konstrueras och vidmakthålles, de har båda arbetat i "Kulturavslöjargruppen" som producerat böcker som *Korallrevet* och *Bläckfisken* – bokprojekt där det fenomenologiska perspektivet på sina ställen renodlats starkt.

De två avhandlingsförfattarna visar ibland en i mitt tycke överdriven försiktighet när de gärna betonar att de närmar sig sitt studieobjekt i termer av verklighetskonstruktion och världsbild snarare än som vardaglig praxis och rutin. Det blir på sina ställen alltför mycket "bilder" i framställningen.

I Lena Gerholms fall är just styrkan i hennes analys att hon faktiskt har följt ett handlingsförlopp steg för steg: i takt med att projektet framskrider kan hon följa växelverkan mellan idé och handling och på ett övertygande sätt skildra processen bakom hur verklighetsbilder skapas, cementeras eller förändras. På samma sätt blir de vardagliga rutinerna en viktig utgångspunkt om man vill förstå de sega strukturerna i livet på Liv-linan.

Lena Gerholms undersökning har ett kort tidsdjup, men analysen är ändå starkt processuell. Hennes arbetssätt kan inspirera dem som arbetar med längre förändringsförlopp. Detta noterar jag därför att det ibland förekommer att etnologer sätter likhetstecken mellan historiska och processuella studier, men en sådan koppling är alltför enkel. Det finns studier med långt tidsperspektiv som är påfallande ahistoriska och föga processinriktade. Adjektivet "historisk" kan omfatta studier av vitt skilda karaktär.

Birgitta Conradsons avhandling är ett exempel på en historisk studie där tidsperspektivet inte används för att avgränsa en epok eller ett stycke kulturhistoria. I hennes fall, liksom i flera andra

etnologiska avhandlingar från senare år, blir det historiska perspektivet snarare ett analytiskt verktyg, som används kontrapunktiskt för att ställa olika miljöer i relief. I diskussionen kring ämbetsmannavärlden väljer författaren ett längre perspektiv än på andra ställen i avhandlingen. Detta att strategiskt blanda korta och långa perspektiv för bestämda teoretiska syften ter sig som ett allt viktigare inslag i den etnologiska forskningsprofilen, som i en del avseenden skiljer sig från ett mer traditionellt historiskt epoktänkande. Det är uppenbart att tiden är mogen för en kritisk dekonstruktion av historiebegreppet och en kartläggning av vad adjektivet "historisk" döljer inom skilda historiska vetenskaper och teoretiska traditioner.

Med dessa avslutande reflektioner vill jag bara varna för faran att ha för bråttom med att sortera forskare i fack som diakrona/synkrona, strukturella/processuella, historiska eller ahistoriska. Terminologins luddighet gör sådana sorteringsambitioner ganska vågsamma.

Eva Jacobsson: Urmakare i Mora socken. Dalarnas hembygdsbok 1987. Falun 1987. 98 s., ill.

Eva Jacobsson, fil. kand. med historia som huvudämne, har utkommit med en gedigen undersökning om Urmakare i Mora socken. Det är 50 år sedan Dag Trozigs lilla skrift om urmakeriet i Mora kom ut och det var välbehövligt med en fylligare framställning.

Tusentals urverk har utgått från Mora socken, vanligen med beteckningen AAS. De fick spridning över hela landet, även i grannländerna. Moraklocka blev ett begrepp och detta blev så inarbetat att det kommit att äsyfta alla slag av golvur, oavsett tillverkare eller ursprung.

Eva Jacobsson har gått grundligt tillväga och sökt sitt material i mantalslängder, husförhållningsprotokoll, bouppteckningar och data ur vigsel-, dop- och dödböcker. I Mora bygdearkiv har hon funnit auktionsprotokoll, avräkningsböcker och i viss utsträckning även brev. Hon har också begagnat material från Nordiska museets undersökning "urmakeriet på landsbygden" på 1930- och 1940-talen. Detta har resulterat i en utförlig personförteckning över dem som arbetat inom urmakeriet i Mora socken, inte endast urmakare utan även gelbgjutare, tavelmålare och andra

specialtillverkare, inalles 266 namn (häri inräknat signaturerna, som delvis blir dubbelförda).

De fylliga arkivuppgifterna erbjuder flera intressanta iakttagelser. Yrket har i stor utsträckning gått i arv. Familjerna bär, enligt dalased, namn efter sina gårdar och Jacobsson kan redovisa urmakarsläkter med flera generationer inom yrket. Här skall särskilt nämnas släkterna Bogg (15 medlemmar), Bälter (12), Frost (16), Håll (10), Krång (21) och Rumbo (19). Man gifte sig helst med urmakardöttrar och både yrke och redskap övergick till nästa generation. I enstaka fall har också kvinnor ägnat sig åt yrket, men vanligen fick hustrurna sköta jordbruket på egen hand medan maken helt ägnade sig åt urmakeriet.

I bouppteckningarna redovisas urmakarredskapen många gånger detaljerat och med dialektuttryck. En "modig" svarv står för stor svarv och "filklåfva" är ett skruvstycke att hålla i handen för att få bättre fäste.

Den finaste forskarbragden av Jacobsson är att hon lyckats knäcka koden AAS. För den tidigaste tillverkningen kan den möjligen stå för Anders Andersson av Krångsläkten, men under de senare årtiondena blir det en samlingssignatur. Detta har sitt upphov i en trängd ekonomisk situation. Urmakarna var mestadels fattigt folk, beroende av urmakarhanteringen för sin existens. Jordbruket var eländigt med långt gående ägosplittning och smala svårskötta åkrar. "Vid närmaste by blef jag på ängen varse ganska små tegar, de minsta som ett ordinar stugugälf eller ock rem-sor som voro knapt 2 alnar brede" (Tidström 1754). Den västra delen av Mora, dit urmakeriet kom att koncentreras, hade därtill den sämsta jorden i hela socknen.

Urmakarna blev med tiden pressade till en allt hårdare produktionstakt med oundviklig kvalitetsförsämring som följd. Författaren belyser övertygande hur de skuldsatta urmakarna kommer i beroendeställning till förläggare inom Rumbosläkten och hur påskriften AAS Mora kom att ersätta de tidigare signaturerna för individuella prestationer. Sannolikt har detta till stor del skett genom Rumbo Anders Andersson som uppfann den kuggskärningsmaskin som underbyggde massproduktion. I Rumbo Anders kvarlåtenskap ingick 824 reverser, till ett värde av 19 000 Rdr, och han var den i särklass rikaste i hela trakten. Han kunde pressa priserna och få stor förtjänst på mellanskillnaden vid försäljning

av de skuldsatta urmakarnas verk."Att urmakaren inte längre förser klockorna med sin personliga signatur är en följd av att han förlorat sitt oberoende och fått en ställning liknande en arbetare vid en urfabrik."

Under 1800-talet blev konkurrensen från importerade klockor för stor. "Uti Mora tillverkas väggur, men efter mycket gammalmodiga modeller hvarför de icke kunna bestå tävflan med de mera smakfulla uren som blivit införda från Nordamerika och Tyskland" (Stora Kopparbergs läns kalender 1878). I Östnor inrättades nu en symaskinsfabrik där de arbetslösa urmakarna bereddes arbetstillfällen och 1872 lät hela arbetsstyrkan fotografera sig.

Bildmaterialet är rikt och kompletterar framställningen. Det framgår klart hur de många moraurverken placerades i skiftande fodral, snickrade i köparens hemtrakt. Det förekom, fast i ganska blygsam skala, fodraltillverkning också i Mora, knuten framför allt till Nusnäs by. Det enda riktiga golvuret, som verkligen förtjänar benämningen Moraklocka är egentligen endast det där både urverk och fodral är från Mora socken.

Den tekniska utvecklingen behandlas på sidorna 89–98 av 1:e intendenten vid Tekniska museet, Gunnar Pipping. Han belyser instruktivt skillnaden mellan Stjärnsundsuren och Moraverken och hur stjärnsundsurnmakarna arbetade efter engelska förebilder medan moraurmakarnas traditioner snarast har anknytning till tyska verk. Det förtydligas med goda teckningar av både hela verk, olika visartyper och andra urdelar. En utmärkt överblick ger bilden av ett helt råverk med alla de urdelar som förläggarna lämnade ut på entreprenad för hopsättning hos de skuldsatta urmakarna i Mora.

Maj Nodermann

Gertrud Grenander Nyberg: Svensk slöjdhistoria. LT:s förlag, Stockholm 1988. 204 s., ill.

Gertrud Grenander Nyberg har tagit sig an den vanskliga uppgiften att skriva en lärobok om den svenska slöjden. Boken är främst avsedd för blivande lärare, framför allt textil- och slöjdlärare, men kan också med fördel användas på gymnasiet och i studiecirkel. Den borde också kunna

vara en god hjälp för museitjänstemän, som ju måste ha ett "hum" om det mesta.

Boken är indelad i tre huvudavsnitt, av vilka det första behandlar slöjdstren i sin traditionella miljö, det andra olika slöjdtekniker och det tredje slöjden och hemslöjdsrörelsen. Boken behandlar således både slöjden i det gamla bondesamhället och dess plats och betydelse i vårt nutida samhälle.

Förordet är skrivet av Laila Lundell, statens första hemslöjds-konsulent, som bl. a. talar om vilka insatser staten gör för att stödja den svenska hemslöjdsrörelsen och det förstärker bokens nutidsanknytning.

Bokens första del, Slöjdstren i traditionell miljö, är indelad i fyra kapitel där författaren behandlar slöjden som en del av bondekulturen, bondehemmet, den folkliga konsten och dräktskicket. Här sätter hon in de olika föremålen i sitt sammanhang och belyser t. ex. jordskiftens och folkökningens betydelse för slöjden och berättar om förrådshållning och uppkomsten av bygdestilar. Hon tar också upp skillnaderna mellan hemslöjd och hantverk i det gamla bondesamhället.

När det gäller bondehemmet går hon från det stora till det lilla, dvs. från byn via husen till möbler och textilier. Hon tar både upp det ålderdomliga bruket av möbler och textilier och sådana nymodigheter som järnspisen och separatoren, vilka kommer till bondehemmen under 1800-talets senare del. Med dem förändrades ju även föremålsbeståndet.

Beträffande den folkliga konsten så beskriver hon dels dess betydelse, dels förebilder, tekniker och användningsområden. Hon gör också en kortfattad geografisk översikt av folkkonsten i Sverige.

Det folkliga dräktskicket är ju något av anmälares specialitet och jag tycker att författaren har lyckats göra ett mycket innehållsrikt kapitel, trots att det bara är tio sidor långt. Även här går hon ända fram till nutid och berör både upplösningen av det lokalt särpräglade dräktskicket och folkdräktsrörelsen.

Bokens mest omfattande avsnitt är naturligtvis det som behandlar slöjdteknikerna. Där tar författaren först upp de textila materialen och teknikerna, från råvara till den färdiga vävnaden – sömmad, broderad och märkt. Därefter behandlar hon slöjdtekniker i trä. Där börjar hon med näverslöjd och olika metoder att dekorera

träföremål för att sedan beskriva svepteknik, laggnings och svarvning. Hon tar också upp möbeltillverkning och korgslöjd. Avsnittets tredje del behandlar slöjd i så skiftande material som horn och ben, halm, skinn, lera och metall av olika slag. Boken ger som synes en översikt av allehanda material och tekniker. Avslutningsvis gör hon en snabböversikt av den folkliga slöjden i resten av världen. Hon börjar som sig bör med den samiska slöjden och väljer att sluta i Afrika.

I bokens avslutande del behandlas först förhållandena mellan hemslöjd och hantverk och slöjdens betydelse som extra försörjningskälla i bondesamhället. Därefter belyses hushållningssällskapen och deras verksamhet inom området. Även folklivsforskarnas och fornminnesföreningarnas insatser tas upp. Hon berättar också om hemslöjdsrörelsens framväxt och om några av dess förgrundsgestalter, som Lilli Zickerman och Gerda Boëthius.

Bokens sista kapitel har rubriken Nyttoslöjd och konsthantverk. Där beskrivs hemslöjdens verksamhet från 1930-talet och framåt. Här talas om utställningar både hemma och utomlands, om begreppet svensk stil och om hemslöjdskonstlernas verksamhet liksom om samarbetet med andra organisationer både inom och utom landet.

Boken är rikt illustrerad med både teckningar och fotografier, vilket bidrar till att den är rolig att läsa och lätt att förstå. Ytterligare ett plus är

sakregistret och den digra litteraturförteckningen, vilken omfattar ca 200 titlar. Som vanligt när det gäller LT:s böcker så är också den materiella standarden hög, bra papper och fint tryck.

Trots bokens alla förtjänster har det dock insmugit sig några felaktigheter, vilka jag vill påpeka. Den rektor vid Stenebyskolan, som förnyade halmslöjden där, heter Erland Borglund, inte Erik, och Svenska Ungdomsringen för bygdekultur bildades 1920.

Gertrud Grenander Nyberg har lyckats med konststycket att skriva den svenska slöjdens historia på drygt 200 sidor. Trots materialets omfattning känns boken inte ytlig, vilket beror på författarens känsla för och kunskap om det etnologiska perspektivet. Det märks väl, att hon anser att föremål är betydelsebärande och att de kan berätta mycket för den som försöker tolka deras budskap.

Författaren brukar ibland lite självvironiskt kalla sig för etnologins mormor, antydande att hon är lite gammaldags, därför att hon värnar om den föremålsrelaterade forskningen, som hon menar är alltför nedvärderad och eftersatt. I den folkliga traditionen brukar dock mormor vara den som står för erfarenhet och klokhet och det tycker jag att författaren visar prov på i denna bok. Det är inte dåligt för oss att ha en sådan "mormor".

Ulla Centergran

KORTA BOKNOTISER

Inger Larsson: Tätmjölk, tätgräs, surmjölk och skyr. En datorstödd ordgeografisk studie över nordiska ord rörande äldre tiders mjölkhushållning. Acta universitatis stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 18. Almqvist & Wiksell International. Stockholm 1988. 236 s.

Inger Larsson vill med denna sin doktorsavhandling i nordiska språk dels berika dialektgeografin i Norden med ökad kunskap kring ord som har med äldre tiders mjölkhushållning att göra, dels pröva användbarheten av en persondator för bearbetning av dialektalt material. Hennes undersökningsområde är hela Norden utom Finland, dvs. inte heller det svenskspråkiga Fin-

land. Hennes material är huvudsakligen hämtat ur de nordiska dialekt- och traditionsarkiven. En särskild tonvikt i undersökningen läggs vid frågor kring begreppen polysemi och heterosemi respektive synonymi och heteronymi, alltså ords mångtydighet eller förekomsten av parallella ord för samma sak inom ett språkområde eller i skilda språkområden. De olika dialektala benämningarna presenteras i ett stort antal kartor.

Det som gör denna avhandling ovanligt intressant för etnologin är att den är starkt sakligt inriktad och lämnar intressanta bidrag till kännedomen om mjölkhushållningen i bondesamhället och i någon mån om folktron kring denna. Delvis kan den läsas som en polemik mot vissa av Gustav Ränks slutsatser i arbetena *Från mjölk till ost* (1966) och *Tätörten, folktron och forskningen* (1970). Ränk menade att den i uppteckningsma-

teriet rikt företrädda uppgiften om att man kunde framställa tätmjök med hjälp av vissa örter (särskilt *Pinguicula*) inte finns belagd med självupplevda beskrivningar eller har kunnat stödjas genom praktiska försök. Inger Larsson hänvisar dock till lyckade experiment, även egna, med framställning med hjälp av örter och vänder sig mot uppfattningen om tätörtens användbarhet som enbart en folklig föreställning. Där- emot avvisar hon tanken, att man skulle kunna framställa tätmjök med hjälp av en slemmig snigel. Detta förklarar hon (trots existensen av självupplevda beskrivningar i uppteckningsmaterialet) med att snigeln, oftast kallad *tätgubbe*, egentligen syftar på den hög av täte, som ligger på botten i mjölkåret, alltså den kultur som övertagits från en tidigare framställning och som används för att få igång en ny process. Ordet *gubbe* skulle ursprungligen ha haft betydelsen *klump* eller *hög*.

Mats Hellspong

Gunnar Almqvist: **Sammandrag av Fryksdals härads domböcker 1602–1700.** Värmlands museums skriftserie nr 18. Karlstad 1987. 634 s.

Till de värdefullaste kulturinsatser som görs i skymundan på skilda håll i vårt land hör enskilda personer genomgångar och renskrifter av primärmaterial som domböcker och dagböcker. Östra Ämterviks hembygdsförening har i samarbete med Värmlands museum förlagt ett imponerande sådant arbete, utfört av Gunnar Almqvist i Göteborg. Han har gått igenom Fryksdals härads domböcker under 1600-talet och presenterar ett sammandrag av innehållet i varje ärende. Det rör sig alltså inte om originalavskrifter utan om ett slags register till domböckerna. Almqvist anger ärendenas art och de olika parternas namn, däremot i regel inte partsframställningar och domslut. Den specialintresserade måste därför gå vidare till originalen för att fördjupa sig i ett visst ämne. Men den översiktliga orienteringen är naturligtvis mycket lovvärd och de värmländska släktforskarna torde ha fått en mycket värdefull hjälp i sitt arbete. Inte minst värdefullt är att

boken är försedd med ort-, person- och sakregister. Med hjälp av det senare kan den intresserade bläddra fram alla ärenden som rör t. ex. barnamord, lösdrivare, morgongävor, trolldom och tobak eller som leder till t. ex. kroppsstraff eller stockstraff.

Mats Hellspong

Åke Bernström: **Officerskår i förvandling.** Den svenska arméofficerskårens rekrytering, utbildning och tjänstgöringsförhållanden från 1860-talet fram till 1920. Deutsche Zusammenfassung. Diss. Historiska institutionen, Stockholms universitet. Stockholm 1988. 370 s.

Denna doktorsavhandling i historia behandlar officersyrkets förändrade villkor decennierna kring senaste sekelskifte. Tyngdpunkt ligger på förändringen av officerarnas utbildning och vidareutbildning. Arbetet bygger på arkivalier, utredningsmaterial och tryckt litteratur, däremot praktiskt taget inte alls på kvalitativt material som memoarer och dagböcker. Detta har gjort resultatet till en rätt stelbent teknisk framställning, faktiskt bitvis mer likt en offentlig utredning än en diskuterande avhandling. Författaren vill visa officersyrkets omvandling från en sidoordnad sysselsättning under indelningsverkets tid, vilken endast upptog några månaders tid varje år, till ett heltidsyrke som fyllde professionella krav. Han demonstrerar den gradvisa breddningen av yrket, där regementschefernas makt att anta nya aspiranter så småningom beskärs och adelsmännen råkar i minoritet. Tänkvärt är att officerskarriären vid Svea Livgarde i Stockholm ännu på 1930-talet var förbehållen adelsmän. Någon riktigt god beskrivning av vad officersyrket verkligen innebar ges dock aldrig i avhandlingen och läsaren saknar en analys av värderingar och attityder till yrket inom och utom kåren. Författaren skildrar utvecklingen väl enkelspårigt och tycks inte ha någon verklig känsla för sociala och kulturella aspekter på detta yrke och dess historia.

Mats Hellspong

FOOD AND DRINK AND TRAVELLING ACCESSORIES

Essays in Honour of Gösta Berg

Edited by

ALEXANDER FENTON

and **JANKEN MYRDAL**

Fourteen distinguished international experts in ethnological food research throw new light on the social and economic aspects of the history of food and drink and the accessories used in its preparation and consumption. The contributions range from the travelling accessories of Prince Charles Edward Stuart and the Princess Pauline Borghese through pigs, mugs and pots; bread and bread bowls; Wooden milk vessels and butter barrels; plunge chums from Ireland to Tibet; to Tokay wines, herring, the woodcock and royal game, and the collecting of seagull and lapwing eggs.

The book will be of value to all interested in the history of food and drink and culinary utensils.

Pris 175:— inkl moms.

Köp direkt från

NORDISKA MUSEET

Bokförmedlingen

115 21 STOCKHOLM

Tel: 08-666 46 00

KLÄDER

Fataburen 1988, Nordiska museets och Skansens årsbok handlar denna gång om klädseln både till vardags och till fest och om modets makt över människorna.

Kvinnornas kläder berörs särskilt i uppsatserna om brudräktens historia och om strumpbyxan, "det bästa som hänt inom modet", liksom i beskrivningen av när kvinnorna fick byxor.

Mansmodet behandlas i "Modelejon och andra herrar" och två unika svenska modeföreteelser, Mah Jong-kläderna och V-jeansen, uppmärksammas också. De båda kända modehusen Augusta Lundin och Märthaskolan, presenteras liksom modet i dockornas värld.

För övrigt kan man läsa om både baddräktens och regnplaggens historia i Sverige.

Mycket rikt illustrerad, delvis i färg.

Pris 200:– inkl moms.

PARIS—STOCKHOLM

Till utställningen PARIS—STOCKHOLM har Nordiska museet givit ut en katalog som kort behandlar utställningens teman: Paris—Stockholm, Parismode i Stockholm, När modet gav kvinnorna ben, Fåfången, Solfjädrar, Dockorna och modet samt Tidernas modeparad.

Rikt illustrerad, delvis i färg.

Pris 45:– inkl moms.

I bokhandeln eller direkt från

NORDISKA MUSEET

Bokförmedlingen

115 21 STOCKHOLM

Tel: 08-666 46 00